

Dan TUDORACHE*

POEZIA CA PARTE A REZISTENȚEI PRIN CULTURĂ ÎN SPAȚIUL CONCENTRAȚIONAR DIN ROMÂNIA

II. Rezistența prin cultură din spațiul concentraționar românesc în timpul regimului comunist

POETRY AS PART OF RESISTANCE THROUGH CULTURE IN ROMANIAN POLITICAL PRISONS

II. *Resistance Through Culture in Romanian Political Prisons during the Communist Regime*

Abstract: This study is the second part of a larger research project, which aims to study poetry as a form of cultural and spiritual resistance in the system of political prisons of communist Romania. The author focuses his research now on the detainees who were arrested after 1945.

Keywords: Romania, communism, poetry, prison, resistance, culture

*

II.1 Gulagul românesc, univers al extremelor (1948-1964)

Preluat de la regimurile totalitare anterioare, respectiv dictatura regală a lui Carol al II-lea și cea militară a Mareșalului Ion Antonescu, sistemul concentraționar a suferit o transformare radicală în ceea ce privește condițiile de reclusiune destinate deținuților politici, odată cu consolidarea democrației populare și înființarea Securității. Astfel, începând cu noaptea de 14-15 mai 1948, după efectuarea de arestări masive în întreaga țară, închisorile au devenit rapid supra-aglomerate¹ iar drepturile de care deținuții politici se bucuraseră până atunci au fost suprimate brusc, începând cu toamna aceluiași an². În acest sens s-au interzis cu desăvârșire obiectele

---

* doctorand, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați; dantudorache2004@yahoo.com.

¹ Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *Viața părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora*, ediție îngrijită la Mănăstirea Diaconești, cu o predoslovie a Înalț prea Sfințitului Mitropolit Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Christiana, București, 2007, pp. 144-146.

² Excepții de la instituirea acestui val represiv au fost penitenciarele Târgu Ocna și Târgșor, care s-au aliniat la caracteristicile generale al gulagului cu întârziere de aproximativ doi ani. Mai mult decât atât, regimul alimentar și sanitar din penitenciarul Târgu Ocna s-a menținut la un nivel decent pentru acea epocă, chiar și după anul 1950 cf. Teodor Duțu, *După 50 de ani. Amintiri despre cei care nu mai sunt*, Vol. I, Editura Alpha MDN, Buzău, 1999, p. 190;

de scris, revistele, ziarele și cărțile³. Orice manifestare religioasă de grup a fost de asemenea interzisă iar capelele din penitenciare închise și transformate în magazine sau camere de încarcerare⁴. Drepturile la corespondență, vorbitor și pachet au fost limitate drastic și nu de puține ori anulate complet pentru ani de zile, în special în cazul legionarilor⁵. Terorizarea deținuților a fost ordinea de zi a vieții de încarcerat, realizată prin supraveghere obsesivă⁶ și pedepsirea cu izolarea pentru motive derizorii, sub pretextul încălcării disciplinei⁷. Perchezițiile efectuate cu ocazia transferului de la o închisoare la alta sau cele inopinate, organizate întotdeauna brutal, inclusiv în timpul nopții, au constituit mijloace de umilire extrem de traumatizante fizic și psihic, mai ales pentru deținuții în vârstă. În urma acestor operațiuni, celulele, camerele sau barăcile rămăneau complet răvășite iar cei găsiți

---

Constantin Iorgulescu, *Închisoarea inocenților*, Editura Crisserv, Mediaș, 2000, pp. 23-24, 67-68; Aurel Sergiu Marinescu, *Prizonier în propria țară*, Vol. II, Editura Du Style, București, 1996, pp. 118-120.

³ Excepție au făcut cărțile și publicațiile de propagandă comunistă, folosite în scopul reeducării cf. Victor Roșca, *Experimentul Târgșor. Începutul represiunii comuniste*, Editura Curtea Veche Publishing, București, 2011, pp. 16, 17, 49. Oana Orlea (Cantacuzino) chiar remarcă sarcastic faptul că sub regimul comunist deținuților politici le era interzisă inclusiv hârtia igienică, administrația închisorilor având „spaimă ca de arme” față de hârtie și creion cf. Oana Orlea, *Ia-ți boarfele și mișcă! Interviu realizat de Mariana Marin*, Cartea Românească, 1991, p. 60.

⁴ Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, pp. 118-119; Sandu Marian, „Penitenciarul Galați ca centru de detenție politică în perioada comunistă” în *Analele Universității Dunărea de Jos din Galați. Seria Istorie*, tom XII, 2013, p. 93-105.

⁵ A se vedea ordinele emise de colonelul Lixandru Vasile, director general al Direcției Generale a Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă (în continuare D.G.P.C.M.) și de Bădică Ilie, locțiitor al directorului general al D.G.P.C.M., privind suprimarea drepturilor deținuților contrarevoluționari (C.R.) la hrană, echipament și vorbitor. Aceste ordine erau emise aproape întotdeauna în urma solicitării conducerii M.A.I. sau ale Securității și cele mai aspre măsuri se luau împotriva deținuților politici legionari cf. Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai direcției generale a penitenciarelor*, Vol. II: Aparatul central (1948-1989), Editura Polirom, Iași, 2011, pp. 105-106.

⁶ Supravegherea obsesivă a deținuților a fost specifică mai mult penitenciarelor mici și centrelor de anchetă cf. Gabriel Bălănescu, *Din împărăția morții. Cronică rezumată din închisori*, Editura Dacia, Madrid, 1981, p. 473; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Vol. II: 1954-1957, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 24.

⁷ Cele mai uzuale motive pentru care deținuții erau pedepsiți cu izolarea și reducerea drastică a rației de mâncare, au fost următoarele: lungitul sau dormitul în timpul zilei în pat, comunicarea prin Morse cu deținuți din celulele vecine, deținerea de obiecte interzise (ac, hârtie, creion, etc.), ne-salutarea respectuoasă a cadrelor de penitenciar sau privitul pe fereastră cf. Nicolae Purcărea, *Urlă haita... Pitești, Canal, Gherla, Jilava, Aiud*, Editura Fundația Sfinții Închisorilor, Pitești, 2012, pp. 235-236; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Vol. I: 1949, 1952-1954, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 176.

cu obiecte interzise era bătută și trimisă la carceră sau izolator⁸. Injuriile, amenințările și bătaia au fost metodele curențe ale gardienilor de școală nouă, care în scurt timp au luat locul celor din garda veche⁹.

Frigul și înfometarea au fost două constante ale gulagului românesc, datorită cărora sute și mii de deținuți și-au pierdut viața, iar numeroși alții au clacat moral, recurgând la delațiuni sau comportamente animalice pentru a supraviețui¹⁰. La acest genocid fizic și moral, artizanii sistemului represiv au participat și cu neacordarea asistenței medicale, dar și încarcerarea deținuților în condiții execrabile, în celule supra-aglomerate sau în strictă izolare¹¹.

Munca silnică dusă până la epuizare, îmbolnăvire și chiar moarte, a fost și ea o extremă la care au fost supuși deținuții politici trimiși în coloniile de muncă de la Canal, Balta Brăilei, Delta Dunării, ori în cele situate în Sudul Maramureșului¹².

Spectrul reeducării ideologice, cu toată gama utilizată pentru înfrângerea moralului, le-a cauzat deținuților sechele fizice și mai ales psihice care i-au marcat pe viață¹³.

De asemenea, transferurile efectuate cu duba sau bou-vagoanele au fost și ele organizate de așa manieră încât au dus adesea la agonie, leșin și chiar moarte, din cauza supra-aglomerării, căldurii insuportabile și asfixierii lente¹⁴.

Toate acestea, dar și multe altele¹⁵, au făcut din spațiul concentraționar al comunismului românesc un veritabil univers al extremelor, care le-a creat deținuților politici nevoia acută și constantă de a-i rezista, uneori cu orice preț¹⁶.

---

⁸ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, pp. 68-69; George Popescu, *Sub sabia cavalerilor apocalipsului*, Editura Majadahonda, București, 1997, p. 82; Andrei Bontaș, *Cronica pierdută a unui om regăsit*, cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001, pp. 95-96.

⁹ Nistor Man, *Sfinții pe care i-am întâlnit. O convorbire cu Călin Traian Uba*, Fundația Academia Civică, București, 2012 p. 44; Nicolae Trifoiu, *Pagini literare. Amintiri și evocări*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2001, p. 171.

¹⁰ Petru Baci, *Răstigniri ascunse. Mărturii. Vol. II*, Editura Fundației Culturale Buna Vestire, București, 2009, pp. 69-71; George Popescu, *op. cit.*, p. 58; Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, pp. 120-121.

¹¹ Aristide Lefa, *Fericiți cei ce plâng*, Editura Eminescu, București, 1998, pp. 41-42.

¹² Ioan Bărdaș, *Calvarul Aiudului. Din suferințele unui preot ortodox*, Editura Anastasia, București, 1999, pp. 50, 86-87.

¹³ Silvia Colfescu (coord.), *Memorialul ororii. Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla*, ediția a II-a, Editura Vremea, București, 2012, *passim*.

¹⁴ Cornel Onaca, *Martori și martiri din temnițele comuniste*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Primus, Oradea, 2014, pp. 111-113, 129-130; Teohar Mihadaș, *Pe muntele Ebal*, Editura Clusium, Cluj, 1990, pp. 141-143.

¹⁵ Avem în vedere aici următoarele: raționalizarea apei pentru băut și igienă, la nivel de supraviețuire în deșert; folosirea băii ca instrument de tortură, prin alternarea apei de la dușurile comune cu apă extrem de rece, apoi insuportabil de fierbinte, dar și alocarea unui

Zeci de mii de oameni din cele mai diverse straturi sociale, s-au confruntat cu această experiență teribilă, odată etichetați ca „dușmani ai poporului”. Potrivit unui document sintetic despre activitatea Securității Statului, creat la cererea organelor de partid, s-a constatat că în perioada anilor 1950-1968 au fost arestate nu mai puțin de 91.333 persoane. Deci până și din prisma opresorilor, impactul represiunii orchestrat asupra societății românești a fost unul major¹⁷.

II.2 Forme de rezistență în spațiul concentraționar al comunismului românesc

Modurile de rezistență la care au recurs deținuții politici pe parcursul detenției lor au fost multiple și au depins atât de tipul, intensitatea și durata represiunii la care au fost supuși cât și de calitățile morale, psihice și fizice pe care și le-au pus la încercare¹⁸.

Solidaritatea a avut un rol esențial pentru supraviețuirea și rezistența deținuților, dar și pentru afirmarea demnității lor. Manifestată sub forma cedării blidului de mâncare pentru un coleg aflat în situație critică sau a unuia fără posibilitate de a primi pachet de acasă¹⁹, ajutorarea unuia mai neputincios la corvezile muncilor de lagăr²⁰, cedarea unui medicament greu procurat pentru altul mai bolnav, sau a unei haine călduroase din garderoba extrem de redusă, solidaritatea a salvat vieți, a alinat suferințe, a creat prietenii și a dat speranță²¹. Alteori, solidaritatea a

---

timp infim pentru igienă, adesea sub amenințarea bătelor; presiunile psihice și chiar fizice instrumentate de ofițerii politici pentru a determina deținuții să devină informatori; presiunile exercitate asupra soțiilor de condamnați politici pentru a divorța și nu în ultimul rând obligarea deținuților cu pedepse mai mari de 10 ani de a purta lanțuri la picioare și cătușe la mâini pe durata transporturilor, iar uneori chiar și zile în șir, după încadrarea într-un nou loc de încarcerare.

¹⁶ Nicu Ioniță, *Psihotrauma de detenție și urmările ei: mărturia personală și științifică a unui supraviețuitor al „experimentului Pitești”*, ediție digitală, Fundația Academia Civică, 2017, p. 5.

¹⁷ Este vorba despre *Dinamica arestărilor efectuate de către organele Securității Statului în anii 1950-1968*, document înregistrat la cabinetul președintelui Consiliului Securității Statului, Ion Stănescu, în data de 17 aprilie 1968 cf. Florian Banu, „O critică a izvoarelor privind numărul victimelor regimului comunist” în *Arhivele Totalitarismului*, Anul XVII, nr. 62-63, 1-2/2009, p. 97.

¹⁸ Deși în studiul nostru ne axăm pe dimensiunea rezistenței deținuților față de represiunea la care au fost supuși, atitudinile acestora au fost de o largă varietate în timpul și spațiul gulagului, uneori același deținut oscilând de la rezistență la conformism și invers.

¹⁹ Gheorghe Andreica, *Lumini care nu se sting*, Editura Printeuro, Ploiești, 2000, pp. 45, 62.

²⁰ Dinu Cruga, *Trepte duhovnicești. Interviu cu părintele Roman Braga*, Arhiepiscopia Ortodoxă Română Alba Iulia, Alba Iulia, 1998, p. 64.

²¹ Poate că cel mai emblematic exemplu de solidaritate și de trăire creștină din întreg gulagul românesc a fost cel consumat în penitenciarul-sanatoriu Târgu-Ocna în perioada anilor 1950-

jucat un rol esențial în limitarea și contracararea acțiunilor de reeducare dirijate de Securitate prin ofițerii politici, cum s-a întâmplat în penitenciarele Târgu Ocna, Baia Sprie și Târgșor²². Au existat și situații în care deținuții mai tineri au dat dovadă de un sacrificiu de sine demn de un panteon al demnității umane, făcându-se scuturi umane în jurul deținuților bătrâni sau bolnavi, în timpul trecerii acestora prin cordoanele de tortură organizate de gardienii puși pe terorizarea cu băta²³. Unele fapte de solidaritate s-au transformat în reguli nescrise de conviețuire. Una dintre acestea a fost aceea ca locurile de jos ale paturilor și priciurilor suprapuse să fie cedate deținuților bolnavi sau bătrâni pentru a le ușura neputințele. O alta a fost aceea de a înlocui pe deținuții bătrâni și bolnavi la serviciul curățeniei pe cameră. Toate aceste moduri prin care deținuții politici s-au sprijinit reciproc au făcut ca „sentimentul prieteniei în pușcărie” să capete „densitatea unei adevărate religii”²⁴. Și în fine, deținuții și-au manifestat solidaritatea și printr-o formă de apărare mai puțin eroică dar extrem de pragmatică față de încercările de a li se eroda unitatea, respectiv prin identificarea deținuților delatori și excluderea lor de la toate discuțiile și activitățile comune, câtă vreme „această infamă categorie morală, au fost cauza a cel puțin 50 la sută din suferințele și tragediile pe care le-a trăit marea masă de sute de mii de deținuți”²⁵.

Nu putem încheia acest capitol fără să amintim de solidaritatea formată între deținuții politici și unii gardieni sau angajați civili ai penitenciarelor și coloniilor de muncă. Deși au constituit excepții astfel de situații, riscurile la care s-au supus acești temerari rătăciți în sistemul represiv, soldate uneori cu arestarea și condamnarea lor, a avut o însemnătate extrem de importantă pentru cei însetați de orice fărâmbă de

---

1953, când deținuții cu forme ușoară de tuberculoză i-au sprijinit constant pe cei grav afectați de aceeași boală, prin cedarea porțiilor de mâncare sau chiar a medicamentelor, prin asigurarea igienei corporale, dar și prin susținerea morală cu rugăciuni, poezii și discuții pe teme religioase. Tot acest sprijin reciproc, avea să capete în ochii Securității imaginea unei conspirații legionare, pretext care în august 1959 a servit la condamnarea a 29 de persoane, dintre care majoritatea erau foști (sau încă) deținuți, cu singura „vină” că, odată ajunși la Târgu Ocna, au scris prin faptele lor la atmosfera de spiritualitate și solidaritate inițiată de studenții Valeriu Gafencu și Ioan Ianolide cf. A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0000327, vol. 7, ff. 424-459.

²² Cezar Tănase, „Reeducarea la Târgu-Ocna” în Din documentele rezistenței, nr. 2, Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, București, 1991, pp. 169-188; Victor Roșca, *Op. cit.*, pp. 51, 78-80; Gabriel Bălănescu, *Op. cit.*, pp. 327-331.

²³ Virgil Maxim, *Imn pentru crucea purtată. Abecedar duhovnicesc pentru un frate de cruce*, ediția a II-a, Editura Antim, București, 2002, p. 253; Bucur Stănescu, *Zurgălăii Aiudului în Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 2, decembrie 1990, pp. 54-57.

²⁴ Dumitru Arvat, „Aici se luptă, nu se plânge!” în Dumitru Andreca, *Drumuri în întuneric. Destine mehedintene 1945-1964*, Fundația Academia Civică, București, 1998, p. 97.

²⁵ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II*, ediție digitală, Editura Humanitas, pp. 76, 247, 279, 334-335; Gabriel Bălănescu, *Op. cit.*, pp. 300, 534.

umanitate, și împinși constant la limita existenței. Ajutorul acestora s-a manifestat atât prin complicitatea tacită față de acțiunile deținuților prohibite de regulament, cât și în mod explicit, prin semnalizarea prealabilă a perchezițiilor, dar și prin procurarea de hrană, medicamente sau ziare și chiar transmiterea de informații către familiile lăsate acasă²⁶. O astfel de solidaritate s-a format uneori chiar și cu deținuții de drept comun²⁷.

Spiritualitatea, întotdeauna complementară solidarității, a avut și ea un rol central în viața cotidiană a deținuților politici. Rugăciunile rostite individual sau în grup, săvârșirea liturghiei, practicarea postului, a spovedaniei și cuminerea, lecturarea și învățarea pe de rost a rugăciunilor și a unor pasaje din Biblie, sau chiar capitole întregi din Noul Testament, au fost mijloace constante la care deținuții au apelat pentru echilibrul lor sufleteșc pus la grea încercare²⁸. Credința în Dumnezeu le-a dat celor mai mulți forța de a nu claca psihic, și mai ales speranța de a rezista mai departe, în ciuda condițiilor demoralizante de încarcerare. Participarea la marile sărbători creștine, în special Crăciunul și Paștele, au constituit evenimente extrem de revigorante din punct de vedere moral, și care au angrenat uneori sute de condamnați, ba chiar un întreg lagăr sau penitenciar²⁹. Mulți, foarte mulți deținuți politici intrați în spațiul reclusiunii cu cele mai variate concepții și atitudini de viață,

²⁶ Unul din cele mai emblematice cazuri de acest gen a fost cel al sergentului Emanoil Alexa, gardian al penitenciarului Aiud, care în anii '50 a sprijinit deținuții politici cu alimente și informații, animat de un evident spirit creștin. Pentru aceste gesturi, în anul 1960 a fost condamnat la 4 ani închisoare corecțională și încarcerat la penitenciarele Cluj și Aiud. Din cauza condițiilor dure de la Aiud a ajuns într-o stare fizică deplorabilă, iar după executarea pedepsei i s-a fixat domiciliu obligatoriu în comuna Viișoara, raionul Slobozia cf. Grigore Caraza, *Aiud însângerat*, ediție îngrijită de Adrian Alui Gheorghe, ediția a V-a, Editura Tipo Moldova, Iași, 2013, pp. 163-166; Ion Cârja, *Întoarcerea din infern*, Vol. 2, Editura Acțiunea Românească, New York, 1972, pp. 92-93; Informații sintetizate parțial și din fișele matricole penale ale A.A.N.P. întocmite pe numele lui Emanoil Alexa, disponibile online la adresa https://www.iicmer.ro/fise-matricole-noul/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20-%20Detinuti%20politici*A*A%2001.%20Ababei%20-%20Alexoaie*Alexa%20Emanoil%20I (link accesat la 18.05.2020)

²⁷ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Vol. II: 1954-1957, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 413-414.

²⁸ Dragoș Ursu, Ioana Ursu, *Aiudule, Aiudule. Crâmpie de memorie întemnițată*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2011, pp. 65-66, 77-78, 198; Zosim Oancea, *Închisorile unui preot ortodox*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Răzvan Codrescu, Editura Christiana, București, 2004, pp. 193-194; Nistor Man, *Op. cit.*, pp. 72-74, 76, 121. Paul Păltănea, *Ferestre deschise la un deceniu de temniță comunistă*, Editura Muzeului de Istorie Galați, Galați, 2012, pp. 29-30.

²⁹ Alexandru Salcă, *Canalul*, Editura Transilvania Expres, Brașov, 2000, pp. 26-27; Gabriel Bălănescu, *Op. cit.*, pp. 321-325; Costache Caragață, *Caietele tristeții. Însemnările unui învățător în cătușă pentru copiii liberi*, ediție îngrijită de Gh. Nadoleanu, f.e., f.l., 2010, pp. 134-139.

de la formalism și indiferentism religios până la agnosticism și chiar ateism militant, au ajuns să parcurgă în timp un adevărat proces de metanóia pe fondul suferinței îndelungate, dar și în contactul cu spiritualitatea creștină cultivată de preoți, călugări sau confrăți de suferință profund religioși³⁰.

Colportarea știrilor naționale și internaționale sau a noutăților petrecute în spațiul recluziunii, a reprezentat iarăși o formă de rezistență pentru cei mai mulți deținuți, atât pentru faptul că i-a scos din atmosfera monotonă și incertă a detenției, cât și din starea de izolare față de lumea de dincolo de gratii, alimentându-le speranța într-o eliberare grabnică, sau în orice caz într-o îmbunătățire semnificativă de regim³¹. Culegerea informațiilor despre viața cotidiană a detenției și transmiterea lor de la o celulă la alta, a fost o preocupare constantă a deținuților politici, cu statutul unei datorii de onoare³². Evenimentele politice, sau chiar micile schimbări de atitudine ale unor reprezentanți ai instituțiilor represive au fost aproape întotdeauna interpretate de deținuți într-o cheie exacerbată, de imediată eliberare, atitudine care, paradoxal, a constituit o veritabilă supapă de rezistență, cel puțin pe termen scurt³³. Oricât de fanteziste au fost în realitate aceste așteptări, pentru mulți deținuți, în special pentru cei aflați în prima etapă a detenției sau lipsiți de un orizont spiritual solid, iminența eliberării pusă în imaginarul lor pe seama intervenției statelor occidentale a reprezentat singura motivație de a nu claca psihic în fața condițiilor de încarcerare³⁴. „Vin americanii”, a fost speranța frenetică și iluzorie care s-a transmis tuturor deținuților politici, cu intensitate mai mare sau mai mică pe parcursul detenției lor. Și totuși, duritatea implacabilă a regimului carceral i-a trezit mai devreme sau mai târziu pe toți cei care s-au agățat obsesiv de această iluzie³⁵.

Umorul, a funcționat și el ca o terapie defensivă față de condițiile abrutizante ale detenției³⁶. Manifestat cel mai adesea sub forma hazului de necaz sau a ironiei

---

³⁰ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, ediția a II-a îngrijită de Mănăstirea Diaconăști, Editura Bonifaciu, București, 2012, pp. 56-57, 128-132, 277-228, 313, 322.

³¹ Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, pp. 42-43.

³² Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 120, 167, 203, 207.

³³ Nicolae Caratană, *Memorii ghetsimane*, ediție îngrijită de Vasile Dimaca, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000, p. 336.

³⁴ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 662; Nicholas Dima, *Călătorie spre libertate. Întâlnire cu destinul*, Fundația Culturală Română, București, 1993, p. 122.

³⁵ Gheorghe Andreica, *Cu ghiozdanul la închisoare și adio, pușcărie din Sighetu-Marmației*, [Constanța], [2003], p. 120; Gheorghe Andreica, *Târgșorul Nou. Închisoarea minorilor 1948-1950*, Editura Printeuro, Ploiești, 2000, p. 71.

³⁶ Al. Paleologu, Stelian Tănase, *Sfidarea memoriei (convorbiri). Aprilie 1988 – octombrie 1989*, Editura Du Style, București, 1996, p. 181.

față de stupiditatea crasă a unor anchetatori, gardieni ori comandanți de penitenciar, umorul a avut aproape întotdeauna un efect reconfortant în rândul deținuților, destinând atmosfera dramatică a anchetelor, pe cea tensionată a încarcerării de lungă durată, ba chiar edulcorând impactul psihic al situațiilor de exterminare lentă³⁷.

Grevele și protestele față de condițiile inumane ale detenției, organizate în grup sau manifestate individual³⁸, au fost și ele forme de rezistență la care deținuții au recurs, în special în momentele lor de disperare. Îndreptate fie împotriva abuzurilor personalului de colonie sau penitenciar, sau a condițiilor alimentare și sanitare, sau împotriva regimului infernal de muncă, aceste acțiuni au fost soldate aproape întotdeauna cu trimiterea organizatorilor în condiții și mai dure de încarcerare, pentru spargerea unității de grup și descurajarea unor posibile reacțiuni de același gen³⁹. Au fost excepții situațiile în care deținuții au obținut mai mult decât au riscat, dar cu atât mai mult au contat pentru moralul lor puținele și temporarele victorii de pe terenul nemilos al opresorilor⁴⁰.

---

³⁷ Au existat și numeroși deținuți care prin temperamentul lor, sau pur și simplu datorită suferințelor acumulate, nu au fost capabili să accepte umorul ca pe ceva oportun în condițiile detenției. De exemplu, Alexandru Paleologu relatează în convorbirile sale cu Stelian Tănase că în lagărul Salcia a împărțit deținuții în două tabere datorită umorului său, care pentru unii era reconfortant iar pentru alții iritant cf. Al. Paleologu, Stelian Tănase, *Op. cit.*, p. 172; Dina Balș, *Drumuri pustiite*, Editura Cartea Românească, București, 1993, pp. 45-46; Valeriu Anania, *Memorii*, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 316-317; Petronela Negoșanu, *Călătoria*, Editura Universal Dalsi, București, 2004, pp. 20-22; Ioan Bărdaș, *Op. cit.*, p. 54.

³⁸ Gheorghe Andreica, *Lumini care nu se sting*, Editura Printeuro, Ploiești, 2000, pp. 29-33, 50-51.

³⁹ Ion Ioanid, unul din cei 14 temerari ai spectaculoasei evadări de la mina Cavnic, din 6 iunie 1953, dar și un experimentat organizator de proteste și greve pe parcursul a 12 ani de recluziune politică, face o observație foarte echilibrată în ceea ce privește limitele acestor tipuri de rezistență, în opoziție cu jocul cinic al administrațiilor de lagăr și penitenciar: „Limita până la care se putea întinde o acțiune personală, fără să antreneze răspunderea colectivă, era greu de decelat. Administrația riposta deseori cu represalii generale la manifestările și protestele individuale, obligându-te astfel, de multe ori, să renunți la unele acțiuni, numai fiindcă ar fi putut duce la pedepsirea camarazilor. În aceste condiții, spiritul nostru de solidaritate devenea obiect de șantaj în mâinile administrației, care, de regulă, reprima cu cea mai mare brutalitate orice manifestare de camaraderie sau tendința de unitate în rândurile deținuților”, Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 367.

⁴⁰ Anca Ștef, Raul Ștef, *Supraviețuitorii. Mărturii din temnițele comuniste ale României*, Editura Humanitas, București, 2014, p. 126; Ion Ioanid, *Op. cit.*, pp. 420-433. Andrei Bontaș, *Op. cit.*, pp. 108-109.

Evadările din lagăre și închisori, sau chiar din centrele de anchetă⁴¹, au constituit de asemenea o formă de rezistență la represiune, chiar dacă extremă, datorită riscurilor la care s-au expus temerarii lor, soldate nu de puține ori cu moartea. Deși au avut întotdeauna un ecou reverberant în masa deținuților, ele au fost în general acțiuni izolate, cu șanse de reușită extrem de mici. Indiferent însă de succesul sau ratarea unor astfel de încercări, pentru cei rămași consecințele au fost dintre cele mai nefaste. Nu a fost evadare care să nu fi avut drept consecință înăsprirea și mai dramatică a regimului carceral pentru cei rămași în spatele sârmelor ghimpate, ca măsură de preîntâmpinare a unor eventuale alte tentative dar și ca gest de răzbunare oarbă⁴².

În fine, *activitățile culturale*, manifestate sub forma învățării dintr-o largă varietate de subiecte, sau sub forma creațiilor literare, au avut și ele rolul de rezistență, fiind preocupări care i-au scos pe deținuți din cotidianul degradant, dându-le sentimentul demnității și al utilității. Același rol l-au avut și activitățile de creație artistică, în special tricotatul și croșetatul hainelor, broderia dar și sculptarea în os, lemn și plastic a unor crucifixe miniaturale, iconițe în basorelief, monograme sau medalioane⁴³.

Toate aceste mijloace de rezistență au fost practicate în paralel sau succesiv și, fără să forțăm stabilirea unei ierarhii complete în ceea ce privește importanța lor, se conturează totuși un numitor comun pe care îl indică chiar supraviețuitorii gulagului românesc. În acest sens, Mitropolitul Bartolomeu Anania, fost deținut politic între anii 1958-1964, opina că „în general, două erau armele defensive prin care deținuții politici supraviețuiau spiritual: credința și cultura”⁴⁴.

Vasile Balanovici, un alt deținut politic, arestat la vârsta de doar 18 ani și condamnat la 12 ani de închisoare, „din care” a petrecut 14 ani în nu mai puțin de nouă penitenciare și lagăre, sintetizează astfel modalitățile de rezistență pe care le-a practicat de-a lungul calvarului său: „În închisorile comuniste, cei care nu erau vizați

---

⁴¹ Vanghele D. Vanghele, „Pentru o istorie adevărată a anilor roșii” în *Din documentele rezistenței nr. 6*, Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, București, 1992, pp. 287-298.

⁴² Nicolae Caratană, *Op. cit.*, p. 343-344. Gabriel Bălănescu, *Op. cit.*, pp. 353-355.

⁴³ Materiile prime cele mai utilizate pentru sculptură au fost oasele găsite în mâncare, în special cele de vită, cu lungimea preferată între 1 și 3 cm. Acestea erau curățate, apoi sculptate cu migală, cu un instrumentar improvizat la rândul său din cuie și sârme șlefuite pe ciment. De multe ori se mai foloseau ca materii prime și cozile periutele de dinți uzate cf. Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, pp. 208, 213; Gheorghe Andreica, *Târgșorul nou. Închisoarea minorilor 1948-1950*, Editura Printeuro, Ploiești, pp. 129-130; Ioan Munteanu, *La pas prin „reeducările” de la Pitești, Gherla și Aiud sau Ridică-te Gheorghe, ridică-te Ioane*, Editura Majadahonda, București, 1997, pp. 90-91.

⁴⁴ Bartolomeu Anania, *Corupția spirituală. Texte social-teologice*, ediție îngrijită de Bogdan Ivanov și Radu Preda, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2011, p. 47.

să fie de-a dreptul exterminați au fost supuși unui sadic regim de îndobitocire. Dar, în ciuda condițiilor neomenești, mulți dintre noi am izbutit să rezistăm. Adică să învățăm! Ajunsesem să știu pe de rost Evanghelia lui Ioan și Scrisorile lui Eminescu. Și scriam, pe talpa bocancului, cu DDT, cu săpun... Era un mod de a nu ajunge la nebulie”⁴⁵.

La rândul său, întrebat cum a rezistat regimului de muncă forțată din penitenciarul Gherla, fostul deținut politic Mihai Păvăluță avea să arate într-un interviu că „principalul element care ne-a menținut acolo a fost credința în Dumnezeu și, pot să pun eu, pe locul 2, a fost poezia detenției, care memorată, învățată așa... ne-a întărit, ne-a menținut”⁴⁶.

Un alt deținut politic, Nicolae Purcărea, întrebat și el cum a rezistat timp de 20 de ani în regimul inuman al pușcăriilor comuniste, indica aceleași două motive: „Cu ajutorul lui Dumnezeu. Pentru că rugăciunea era aceea care ne dădea nouă putere zilnică, energia de a mai depăși o zi. Și, pe lângă rugăciune, al doilea lucru era poezia. Rugăciunea și poezia au fost elementele de bază care au salvat sufletul nostru. Altfel, prăbușirea era îngrozitoare”⁴⁷. Și în fine, Ion Păunescu Daia, deținut cu 12 ani de închisoare executată, mărturisea că „în detenție am rezistat datorită credinței în Dumnezeu... și balsamului poeziilor lui Radu Gyr și ale lui Nichifor Crainic, pe care le-am memorat, contribuind la echilibrul și la speranța că «o dată și-o dată tot vom fi liberi»... și am fost”⁴⁸.

În același sens converg numeroase alte mărturii pe care deținuții politici din România le-au dat cu privire la rezistența lor pe durata încarcerării, în special ale celor cu ani îndelungați de reclusiune⁴⁹. Și totuși, se pune întrebarea: de ce un rol de prim plan dat culturii, și în particular poeziei, dintre toate formele de rezistență la care au recurs?

II.3 Cultura ca răspuns la teroarea detenției

Smulgerea brutală din viață socială activă și condamnarea la o existență precară, aproape vegetativă în cadrul penitenciarelor, a cauzat tuturor deținuților

⁴⁵ Dumitru Ignat, *Calvarul deținuților anticomuniști botoșăneni. Mărturii ale supraviețuitorilor*, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Botoșani, Botoșani, 1997, p. 37.

⁴⁶ Cosmin Budeancă (coord.), *Experiențe carcerale în România comunistă*, Vol. II, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 55.

⁴⁷ *Idem*, *Experiențe carcerale în România comunistă*, Vol. III, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 187.

⁴⁸ Gheorghe Penciu, *Medici în reclusiune*, Editura Vreamea, București, 1991, p. 154.

⁴⁹ A se vedea de exemplu: Romulus Rusan (ed.), *Exerciții de memorie*, Fundația Academia Civică, București, 2019, p. 72; Costache Caragață, *Caietele Tristeții. Însemnările unui învățător în cătușă pentru copiii liberi*, Galați, 2010, pp. 223-229; Nicolae Grebenea, *Amintiri din întuneric*, Vol. I, Editura Blassco, București, p. 218.

politici nevoia acută de a găsi preocupări prin care să „evadeze” cumva din cotidianul mizer, acolo unde trecerea timpului devenise principalul dușman, datorită acțiunii lui corozive care „măcina cu o implacabilă perseverență sănătatea” și „tocea zi de zi nervii”⁵⁰. În acest sens, fostul deținut politic Constantin Iulian avea să arate în memoriile sale că „regimul de celulă ne-a obligat la o activitate, cât de cât, intelectuală care a constat în învățarea, unii de la alții, a unor poezii, noțiuni de limbi străine, filosofie, în special filozofie creștină, matematică și în general tot ce aveau oamenii păstrat în memorie și care putea interesa pe cei din jur. Astfel ușuram trecerea apăsătoare a timpului care opera distructiv asupra sistemului nervos și așa suprasolicitat. Ispitele și gândurile negre trebuiau într-un fel îndepărtate pentru a nu ne prăbuși sufletește”⁵¹.

Așa se explică de ce, la scurt timp de la introducerea în regimul de penitenciar, iar uneori chiar pe parcursul desfășurării anchetelor, majoritatea deținuților au început să organizeze între ei activități intelectuale sub formă de povestiri, conferințe, șezători culturale, cursuri de scurtă sau lungă durată și chiar seminare pentru aprofundarea cunoștințelor predate⁵².

În primul rând, existența acestor activități a depins de componența fiecărei celule. În general, acolo unde exista un profesor, un scriitor sau un preot bine pregătit intelectual, se forma premisa manifestărilor în plan cultural. Dacă în celule existau și tineri, atunci se crea premisa pentru un auditoriu extrem de fidel, cu o mare doză de interes în a asimila cunoștințe pe termen lung⁵³. Tinerii, mai ales cei smulși de pe băncile facultăților și liceelor, au avut o mare apetență de a învăța de la cei mai în vârstă, sau unii de la alții, nu doar din dorința de a evada din cotidianul mizer dar mai ales pentru a compensa cumva întreruperea studiilor cu ceva util pentru viitorul lor, în speranța eliberării. Această sete de cunoaștere, dublată de spiritul de inițiativă specific vârstei, au făcut ca ei să fie de cele mai multe ori catalizatorul activităților intelectuale. Interesul lor deosebit față de cultură avea să îl observe și ieromonahul Vasile Vasilache, pe durata încarcerării sale în penitenciarul Gherla, între anii 1961 - 1964⁵⁴:

---

⁵⁰ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 203.

⁵¹ Constantin Iulian, *Din lagărul România evadează morții*, Editura Sânziana, București, 2012, p. 147.

⁵² Lucian Plapșa, *Soarele de la Nord*, Editura Helicon, Timișoara, 1996, p. 101.

⁵³ Cosmin Budeancă (coord.), *Experiențe carcerale în România comunistă, Vol. VI*, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 85.

⁵⁴ Informații sintetizate din fișa matricolă penală a Arhivei Administrației Naționale a Penitenciarelor (în continuare A.A.N.P.) întocmită pe numele ieromonahului Vasile Vasilache, disponibilă online la <https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer>

„Printre tinerii deținuți, și aceștia erau destul de mulți, unii erau cu vârsta de 20-25 de ani neîmpliniți. [...] Mă minuna îndeosebi interesul lor de a învăța limbi străine, scriind scurtele reguli gramaticale pe fundul castronului, pe care-l ungeau cu săpun, după care scriau cuvintele pentru rememorare cu un cui sau cu o așchie de lemn. Astfel unii învățau limba franceză, alții engleza, ori germana, dar nici unul nu am întâlnit, care să învețe limba rusă. Din literatura română și universală învățau poezii și poeme întregi cu care-și mângâiau spiritele lor și ale celor ce ascultau. Alții urmau cursurile de înalte studii matematice, de algebră, trigonometrie și astronomie cu Doru Novacovici, fost profesor la Politehnică”⁵⁵.

În cadrul acestor activități au aderat masiv deținuții de certă valoare intelectuală, ținând cont că primele valuri de arestări operate de comuniști începând cu anul 1945 au vizat epurarea elitei interbelice, fie ea politică, militară, culturală sau religioasă. Oameni de stat, profesori, scriitori, ofițeri ai armatei române, clerici sau doctori, toți aceștia au constituit nucleul dur al acestor activități intelectuale, care treptat au căpătat forme din ce în ce mai organizate, devenind un veritabil *modus vivendi*. Subiectele conferințelor abordate au fost de o largă varietate, pe măsura pregătirii intelectuale și specializarea profesională a susținătorilor, efectul lor imediat fiind acela că generau o stare de spirit tonică și o atmosferă de conviețuire mai umană⁵⁶. Întregul mozaic al acestor activități a fost alimentat atât din cultura încarcerărilor dobândită înainte de arestare, cât și din cultura născută în detenție, a cărei chintesență a fost poezia carcerală. Încercând să schițeze o imagine de ansamblu a acestor preocupări, fostul deținut politic Aurel Sergiu Marinescu arată în memoriile sale că încarcerării au discutat intens și au învățat unii de la alții ”filozofie, literatură comparată, cursuri de Drept, călătorii pe toate meridianele pământului, recenzii la cărți din literatura universală, filme povestite, anatomie și arheologie, istorie și strategie militară, studiul limbilor străine, învățarea poeziilor, în special ale celor scrise de colegii de închisoare, Nichifor Crainic, Vasile Militaru, Radu Gyr, Sergiu Mandinescu și alți câțiva”⁵⁷.

Indiferent însă de varietatea subiectelor abordate sau calitatea lecțiilor predate, activitățile intelectuale s-au desfășurat în cele mai multe cazuri departe de liniștea, monotonia sau predictibilitatea specifică libertății. Atâta timp cât au fost considerate o încălcare flagrantă a regulamentului, participanții erau nevoiți să le întrerupă brusc de din motive obiective, cel mai adesea când sesizau apropierea

---

=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*V*V%2001.%20Vac%20-%20Vasilcoiu*Vasilache%20Vasile%20Ghe (link accesat la 22.03.2020).

⁵⁵ Vasile Vasilache, *O altă lume. Amintiri din închisorile comuniste*, New York, [1987], pp. 43-44.

⁵⁶ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, p. 132.

⁵⁷ *Ibidem*.

gardenilor supraveghetori pe secții, dar puteau să le sisteze și din cauza începerii unor activități administrative, fie servirea mesei, ieșirea la aer, sau apelul deținuților, după care le reluau, iar cele mai lungi ca abordare erau continuate pe durata a mai multor zile⁵⁸.

Surprinzător este că la aceste preocupări au subscris în timp toate celelalte categorii socio-profesionale de încarcerăți, inclusiv țărani. Din acest punct de vedere țărani au fost marea revelație, mai ales pentru intelectuali⁵⁹. Un exemplu concret îl oferă scriitorul Hans Bergel, care, în octombrie 1960, avea să întâlnească în colonia de la Baia Sprie un țaran macedonean, ce făcea închisoare de aproximativ 10 ani, „un om integru, deștept, și mândru; vorbea întotdeauna calm, înclinându-și capul înainte și privind-și interlocutorul drept în ochi”⁶⁰. Ținuta acestui om și cunoștințele acumulate de-a lungul detenției impresionau atât de mult încât „Cine nu știa că oile fuseseră rostul vieții lui putea crede că are o calificare înaltă, că lucra în silvicultură, poate chiar în Științele naturii sau în cele exacte”⁶¹. La rândul său, fostul deținut politic Luca Dumitrescu a avut ocazia să stea în aceeași celulă cu Ciotic Constantin, țaran macedonean din Dobrogea, care știa pe de rost toate *Tristele* lui Ovidiu și cel puțin jumătate din *Eneida* lui Vergiliu. Acest țaran fusese încarcerat un an în aceeași celulă cu profesorul de limba latină Alexandru Samoilă, de la care învățase să vorbească „binișor” latinește iar gramatica o stăpâna foarte bine⁶². Un alt deținut politic impresionat de subscrierea țăranilor la activitățile intelectuale a fost și Augustin Neamțu, care, în cei șapte ani de închisoare executăți, a avut șansa să împartă aceeași celulă cu doi țărani care zilnic învățau câte ceva⁶³.

Dumitru Oniga rememorează și el în amintirile sale că, pe parcursul celor 20 de ani executați în diferite închisori și lagăre din țară, a văzut „țărani recitând poezia «If» de Kipling, în limba engleză, muncitori ce știau poezii franțuzești și oameni simpli care și-au lărgit foarte mult orizontul cunoștințelor”⁶⁴. Același memorialist a fost surprins de „un tânăr de la țară care avea doar câteva clase elementare, dar care, ajutat de cei din jur, a parcurs tot materialul ce se predă în liceu și, dacă s-ar fi luat la întrecere cu orice bacalaureat, [...] ar fi câștigat concursul”⁶⁵. La fel și fostul deținut politic Gheorghe Cornea avea să relateze că, pe parcursul celor aproape 8 ani de

⁵⁸ *Ibidem*, p. 131.

⁵⁹ Gabriel Bălănescu, *Op. cit.*, pp. 359-361.

⁶⁰ Hans Bergel, *Întoarcerea lui Ulise. Eseuri*, Editura Arania, Brașov, 1995, pp. 11-12.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Luca Dumitrescu, „Morsele sonor și cu noduri. O nouă speță de literatură de rezistență: literatura de pușcărie” în *Revista 22*, anul I, nr. 22, 15 iunie 1990, p. 16.

⁶³ Augustin Neamțu, *Viața după gratii și obloane*, Editura Gutenberg, Arad, 2006, p. 149.

⁶⁴ Dumitru Oniga, *Urme. Memorii*, ediția a II-a, Editura Pre-Text, Câmpulung Moldovenesc, 2014, p. 200.

⁶⁵ *Ibidem*.

închisoare executați, a cunoscut pe „unu` Vulpe, oltean, care avea patru clase primare, da` a făcut vreo 12 ani de pușcărie. Când a ieșit putea să dea bacalaureatul [...] Știa franțuzește, nemțește, englezește, istorie, geografie, matematică”⁶⁶.

Însă țărani nu s-au găsit doar pe poziția de asimilare intelectuală, ci mulți dintre ei și-au pus la dispoziție cunoștințele despre agricultură, viticultură, grădinărit, albinărit și creșterea animalelor, participând la îmbogățirea culturală a celorlalți deținuți inclusiv cu relatarea unor experiențe de viață, tradiții și mai ales moduri de a gândi⁶⁷. Fostul deținut politic Ioan Ianolide, relatează în memoriile sale că în detenția de aproape 23 de ani pe care a parcurs-o neîntrerupt a întâlnit numeroși țărani și muncitori „al căror suflet înzestrat natural și necorupt s-a dezvoltat la contactul cu intelectualitatea din temnițe. Am participat la discuții aprinse pe probleme abstracte între intelectuali și la care un țăran ce asista a pus punct cu o observație simplă și fără reproș. Am văzut intelectuali care se lăsau îndrumați atât religios cât și intelectual de oameni simpli dar cu înaltă trăire și cu mintea luminată”⁶⁸.

Despre aceștia din urmă, o impresie superlativă și-a făcut în detenție și ziaristul Gabriel Bălănescu, rămânând cu convingerea că „țărani români sunt cei mai autentici filosofi, pentru că-și trăiesc viața în modul cel mai adevărat și mai sobru”⁶⁹.

Fără a generaliza mai mult decât este cazul, considerăm că impactul pe care l-au avut preocupările culturale în rândurile țăranilor și muncitorilor, majoritatea semi-analfabeți la intrarea în detenție, dar și influența gândirii lor asupra celorlalți deținuți, reflectă cel mai fidel intensitatea și amploarea acestui tip de rezistență.

O contribuție aparte la rezistența prin cultură din închisorile politice, deloc neglijabilă, a fost dată de categoria povestitorilor, respectiv a deținuților care au avut talentul de a relata într-un mod extrem de captivant experiențe de viață, ori filme văzute și romane citite înainte de arestare. Potrivit lui Nichifor Crainic, unul dintre cei mai populari poeți ai detenției politice, „arta povestirii înflorea în această lume înghesuită într-o arcă a lui Noe, plutind pe talazurile necunoscutului, într-o ignoranță ermetică, unde parcă nu se mai știa dacă există scris și carte și unde fiecare nu știa ce-l așteaptă mâine, unde această lume, terorizată zilnic, avea nevoie de o evadare,

---

⁶⁶ Cosmin Budeancă (coord.), *Experiențe carcerale în România comunistă, Vol. VI*, Editura Polirom, Iași, 2012, pp. 40, 85

⁶⁷ Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *Op. cit.*, p. 69.

⁶⁸ Ioan Ianolide, *op. cit.*, p. 333.

⁶⁹ Gabriel Bălănescu, *op. cit.*, p. 361.

de un narcotic artistic, pentru a uita măcar o clipă condiția inumană în care vegeta”⁷⁰.

Mare parte din categoria povestitorilor a fost alcătuită cei care au luat parte la războiului antisovietic, în special ofițeri superiori și sub-ofițeri, condamnați începând cu anul 1945 pentru crime de război și dezastrul țării. Subiectele de discuții cu care contribuiau în camerele de detenție erau strâns legate de formarea lor profesională: tactică și strategie de război, episoade de istorie contemporană cum ar fi Războiul de independență sau Războiul de întregire națională și diverse întâmplări din activitatea desfășurată în garnizoanele provinciale, dar mai ales povestirea confruntărilor militare la care au luat parte pe frontul de Est⁷¹. La fel și foștii prizonieri de război din U.R.S.S., mulți dintre ei condamnați la ani grei de închisoare după repatriere, atrăgeau o atenție deosebită cu relatările despre viața trăită dramatic pe front sau în prizonierat⁷².

Alții, indiferent de vârstă sau profesie, erau doar oameni cu o bogată cultură sau experiență de viață, pe care o împărtășeau colegilor de suferință pentru suportul lor moral. În acest sens, Gheorghe Laghiu, fost educator la penitenciarul Aiud în perioada anilor 1964-1969, îl evocă în memoriile sale pe Gelu Gheorghiu, deținut care deși tânăr, „avea o vastă cultură și un dar înnăscut de mare povestitor. Acest deținut întreținea atmosfera din celulă. Cu mintea lui ascuțită insufla celorlalți deținuți o stare de optimism robust, de acoperire cu speranțe a tuturor durerilor pricinuite de condițiile aspre de detenție”⁷³.

Pentru Ion Ioanid, memorialist de prim plan al detenției politice, unul dintre cei mai talentați povestitori pe care i-a întâlnit pe parcursul său carceral a fost Torosian Herant, avocat condamnat în același lot cu Lucrețiu Pătrășcanu. Împărțind aceeași celulă a închisorii Pitești pe parcursul anului 1957, Ioanid își amintește că Torosian, personaj de mare rafinament intelectual, povestea întâmplări din propria viață de așa manieră încât reușea să facă din ele „adevărate perle literare, pline de

---

⁷⁰ Nichifor Crainic, *Am cunoscut iadul! Mărturii din închisoare 1947-1962*, studiu introductiv de Florin Duțu, Editura Floare Albă de Colț, București, 2015, p. 96.

⁷¹ Gabriel Țepelea, *Întâlniri la răscrucea unor destine*, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, p. 199; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. III: 1959-1968*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 21-23.

⁷² Vitalie Văratie (coord.), *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941-1956*, Editura Monitorului Oficial, București, 2013, pp. XXXII-XXXVI. Disponibilă online la https://www.idr.ro/publicatii/PRIZONIERII_ROMANI_URSS_1941-1956.pdf (link accesat la 28.12.2019); Nicholas Dima, *Op. cit.*, pp. 139-140; Ioan Bărdaș, *Op. cit.*, pp. 78-80.

⁷³ Gheorghe Laghiu, *Aiud, Aiud, temniță cruntă*, Editura Gutinul, Baia Mare, 2014, pp. 16, 46.

discreție, poezie și sensibilitate”⁷⁴. Fostul deținut politic Petre Baicu își amintește și el despre farmacistul Hristodor Luzi⁷⁵ care, odată transferat în lagărul de la Năvodari după întreruperea lucrărilor de la Canal, „povestea cu sala plină de ascultători până în pervazul ușii. Povestea uluitor despre viața din păduri și altele”⁷⁶. Un alt talentat povestitor a fost și inginerul silvic Emil Câmpeanu, considerat o comoară de studenții din mica închisoare „Maria Tereza”, ce funcționa ca un depozit al Securității Timișoara. Om de vastă cultură, Câmpeanu „povestea de așa manieră încât capta atenția oricui, chiar și a oamenilor simpli” și căuta ca prin orice povestire „să țină trează conștiința națională”. Printre romanele povestite colegilor cu multă pasiune a fost și celebrul *Pe aripile vântului*⁷⁷.

Este greu de făcut o ierarhie a celor mai populare romane care au circulat oral în lumea deținuților politici însă este cert că au avut o largă varietate, de la romane polițiste apărute în „Colecția celor 15 lei”, până la *Mizerabilii* de Victor Hugo, *Frații Karamazov* a lui Dostoievski, *Cei trei mușchetari* și *Contele de Monte-Cristo* de Alexandre Dumas, dar și romane din literatura română, așa cum a fost cazul celor istorice scrise de Mihail Sadoveanu⁷⁸. În afară de romanele unor scriitori consacrați au mai circulat, ce-i drept mai puțin, romane create în detenție ad-hoc sau elaborate cu migală, dintr-un real talent. De altfel, povestirea romanelor și repovestirea lor pe baza unor relatări intermediare, a dus în timp la apariția și circularea unor variante atât de diferite față de originale, încât ele însele puteau fi considerate „piese originale”⁷⁹. Pe lângă romane au circulat oral și basme, fabule sau legende clasice⁸⁰.

⁷⁴ Cei doi au fost colegi de celulă timp de trei luni cf. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 546-547, 572.

⁷⁵ Informații sintetizate din fișele matricole penale ale A.A.N.P. întocmite pe numele lui Hristodor Luzi, disponibile online la https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*L*L%2003.%20Luca%20-%20Luzi*Luzi%20Hristodor (link accesat la 22.03.2020).

⁷⁶ Petre Baicu, *Povestiri din închisori și lagăre*, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 1995, pp. 169, 178.

⁷⁷ Lucian Plapșa, *Soarele de la Nord*, Editura Helicon, Timișoara, 1996, p. 101.

⁷⁸ Greutatea ierarhizării rezidă din faptul că deși extrem de mulți deținuți politici au relatat importanța romanelor povestite ca parte a activităților culturale organizate între ei, totuși foarte puțini au dat și titluri ca exemplificare cf. Menahem Fermo, *Scrisorile pe care nu le-am scris. Sionism în România dictatorilor, ediția a II-a*, Editura Hasefer, București 2007, p. 339; A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 327, vol. 1, f. 16.

⁷⁹ Petre Baicu, *op. cit.*, p. 177. Bernard Politzer, *O tinerețe în România*, cu o postfață-dialog cu Leon Volovici, traducere de Marilena Andrei, Curtea Veche Publishing, București, 2004, p. 166.

⁸⁰ Nicholas Dima, *op. cit.*, p. 175; Nichifor Crainic, *Am cunoscut iadul! Mărturii din închisoare 1947-1962*, Editura Floarea Albă de Colț, București, 2015, p. 96.

Dezbaterile politice și-au avut și ele locul bine determinat în lumea deținuților politici, în primul rând cele despre comunism, subiect intens analizat și condamnat, dar și cele despre diverse doctrine, principii politice, aspecte ale vieții politice interbelice românești sau forme de guvernare oportune pentru viitor⁸¹. Pe de altă parte, constituind veritabile markere ale sentimentului anticomunist, aceste discuții au fost intens vâdate de administrațiile de penitenciare, prin intermediul informatorilor, iar participanții pedepsiți drastic.

Remarcabil este că toate aceste cunoștințe, odată popularizate, au căpătat atributul de bunuri comune⁸², ba mai mult decât atât, s-au constituit într-un tezaur al libertății de gândire care, paradoxal, a înflorit în acel univers al lipsei de libertate așa cum nu s-a putut dincolo de gratii, unde cenzura și autocenzura au înghețat cele mai multe inițiative de a ieși din registrul gândirii unice⁸³.

Dincolo însă de elocvența sau simplitatea activităților intelectuale organizate, și dincolo de genialitatea sau stângăcia poeziilor create și colportate în detenție, ele și-au îndeplinit rolul primordial de rezistență morală.

În ansamblul acestor preocupări, o notă distinctă au făcut-o legionarii care și-au continuat activismul politic pe parcursul detenției. În cazurile unor astfel de condamnați, preocupările intelectuale și religioase s-au împletit cu cele de prozelitism politic, uneori fiind dificilă disjungerea între cele trei planuri. Situațiile acestea s-au creat mai ales atunci când cei în cauză au avut majoritate numerică în celulele și camerele prin care au trecut, iar programele pe care și le-au organizat au avut un caracter eteroclit, în cadrul lor intersectându-se poeziile și cântecele de închisoare, ori naționale, cu cele din repertoriul legionar, sau dezbaterile religioase cu subiectele tipice agendei legionare⁸⁴. Totuși, chiar dacă aspectul ideologic a fost pregnant în astfel de situații, nu putem nega atmosfera de rezistență creată, atât față de condițiile de reclusiune, cât și față de comunism ca ideologie.

Și totuși, nu orice subiect abordat în spațiul reclusiunii politice s-a subscris unei atmosfere de rezistență morală, oricât de intens ar fi fost dezbătut la un moment

---

⁸¹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 013484, vol. 12, ff. 68-91; Nicholas Dima, *op. cit.*, pp. 134, 137-138.

⁸² Ioan Ianolide, *op. cit.*, pp. 280-281.

⁸³ Ion Negoșescu, „Autocenzura e mai periculoasă chiar decât cenzura propriu-zisă”, în *Agora*, volumul V, nr. 2, aprilie-iunie 1992, p. 87.

⁸⁴ De exemplu, la penitenciarul Aiud, deținuții din camerele 44 și în special 35 și-au alcătuit pe parcursul anului 1955 un program intens de activități intelectuale, împărțit pe ore de dimineață, prânz și seară. Dimineața, teologul Ilie Țintă prezenta diferite subiecte religioase, între care ascetica, mistica, apologetica, istoria Bisericii universale și cea a Bisericii Ortodoxe Române. După masă urmau discuțiile pe teme legionare, susținute de Ilie Țintă și Dumitru Moisiu, care continuau cu învățarea de cântece legionare iar seara „se discutau probleme medicale și se povesteau romane” cf. A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 157612, vol. 3, f. 146.

dat, cum a fost cazul celui pe teme culinare, subiect care, odată deschis, alimenta și mai mult obsesia foamei, fapt pentru care uneori ajungea să fie refuzat expres, prin consensul majorității. Nici discuțiile purtate pe seama unor aventuri sexuale, caracteristice deținuților cu un slab orizont spiritual și cultural, nu erau tolerate, chiar dacă incidența lor era oricum extrem de rară⁸⁵, și nici „depășirea plângăcioasă a amintirilor”⁸⁶.

II.4 Factorii de expansiune a preocupărilor intelectuale în rețeaua concentraționară

II.4.1 Efectul de bumerang al circulației populației concentraționare

Un factor care a contribuit din plin ca acest mod de rezistență să capete amploarea unui veritabil fenomen social, a fost determinat în mod involuntar chiar de artizanii sistemului represiv, prin organizarea frecventă de transferuri de la un centru recluzionar la altul, sau dintr-o celulă în alta a aceluiași penitenciar, practică generalizată pe parcursul anilor 1950-1958⁸⁷.

Mutările deținuților dintr-o celulă în alta sau transferurile efectuate dintr-o închisoare în alta, au reprezentat întotdeauna momente traumatizante pentru deținuții politici, atât datorită modului brutal în care erau anunțate și executate de gardieni, cât și datorită ocultării destinației finale, pentru a adăuga la rețetarul distrugerii „dușmanilor poporului” și tensiunea incertitudinii. Numai că tot aceste „pritoceli”, așa cum erau numite mutările în jargonul detenției, au creat numeroase ocazii prin care deținuții au făcut schimburi de cunoștințe dintre cele mai diverse domenii, mai ales că au existat numeroase cazuri de condamnați politici care, după ce au trecut de faza acumulării de cunoștințe, au devenit ei înșiși „profesori” pentru alți deținuți, în special pe seama limbilor străine⁸⁸.

În acest context, s-au făcut și numeroase schimburi de opinii politice între diversele grupuri politice, în special între legionari, țărăniști și liberali, iar cei mai receptivi au fost tinerii, mai ales cei fără o cultură în acest sens. Aceste interacțiuni au dus la numeroase reconsiderări de poziții, fie în direcția neutralității politice, fie

---

⁸⁵ Bernard Politzer, *op. cit.*, p. 170.

⁸⁶ Oana Orlea, *op. cit.*, 1991, pp. 68-69.

⁸⁷ Potrivit lui Aurel Sergiu Marinescu, după acest interval, separarea deținuților pe profesii și condamnări a început să fie pusă în aplicare chiar și în cadrul aceluiași penitenciar, celulele rămânând „înghețate” de multe ori cu aceeași componență pentru luni și chiar ani de zile cf. Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, p. 209.

⁸⁸ Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, p. 98.

la adâncirea convingerilor, în direcția legionară sau țărănistă de cele mai multe cazuri⁸⁹.

II.4.2 Mijloacele de comunicare la distanță

Un alt factor care a contribuit la expansiunea preocupărilor intelectuale a fost cel al perfecționării metodelor de comunicare la distanță. De departe, comunicarea prin Morse bătut în perete sau în țeava de calorifer, a fost metoda prin care deținuții au reușit să „spargă” izolarea de la o celulă la alta și de la un etaj la altul al unei închisori.

Totuși, până la popularizarea acestei metode, comunicarea de la o celulă la alta s-a realizat într-o primă etapă doar cu ajutorul cânilor de apă, confecționate din aluminiu și lăsate în genere la dispoziția deținuților. Vorbitorul își așeza cana cu fundul lipit de perete, pentru amplificarea sunetelor, în timp ce deținutul receptor își ținea cana lipită invers de perete, iar urechea lipită de fundul exterior al câinii. Numai că acest sistem prezenta două mari inconveniente, respectiv audiția distorsionată, cauzată de pereții groși, dar și expunerea vizuală care creștea considerabil riscul ca vorbitorii să fie surprinși de gardieni în timpul conversației, și prin urmare atragerea de represalii⁹⁰.

Pentru evitarea acestor inconveniente deținuții au recurs la un alt sistem de comunicare rudimentar, respectiv prin bătaia în perete sau în țeava de calorifer, unde fiecărei litere îi corespundea un număr de bătăi egal cu ordinea ei în alfabet. La acest sistem s-a renunțat însă rapid, datorită numărului mare de bătăi necesare pentru transmiterea cuvintelor. Prin urmare, a rămas necesitatea de a comunica mai rapid, și cu riscuri mai reduse⁹¹.

Comunicarea prin limbajul Morse a răspuns acestor deziderate, iar o etapă importantă în popularizarea acestui sistem s-a datorat deținuților militari transmisioniști de profesie, dar și a deținuților care învățaseră limbajul în timpul stagiului militar. Toți acești deținuți foloseau alfabetul Morse în forma lui originală, cu o bătaie scurtă pentru punct și una lungă pentru linie. Numai că și această metodă avea un inconvenient, întrucât era dificilă distincția între bătaia pentru punct și cea pentru linie, fapt care ducea la numeroase confuzii. Marea improvizație a deținuților politici, care a marcat „o nouă epocă” a rezistenței în gulag a fost ajustarea

---

⁸⁹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 010160, vol. 2, f. 170; Andrei Bontaș, *Op. cit.*, pp. 109-112.

⁹⁰ Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, p. 211.

⁹¹ *Ibidem.*

limbajului prin redarea liniei cu două bătăi scurte în loc de una lungă, rămânând o bătaie pentru punct⁹².

În acest fel, limbajul Morse a început să devină unul din primele lucruri învățate de nofiții detenției, deprinzându-se de obicei în 5-6 zile, timp în care era exersat pe cadrul metalic al paturilor. Mai dificilă era recepția, însă prin exerciții susținute auzul se acutiza enorm, până la nivelul de a putea fi întreținute conversații simultane, cu colegi aflați în diferite celule, care erau identificați după instrumentul cu care băteau în calorifer⁹³.

Treptat, acest tip de comunicare s-a extins semnificativ în masa deținuților, astfel că cel puțin la Gherla și Aiud „fiecare celulă mică sau mare avea unul sau mai mulți telegrafisti care cunoșteau alfabetul Morse și lucrau cu un înalt profesionalism”⁹⁴, atingându-se chiar performanțe de a bate 100-110 cuvinte pe minut⁹⁵. Același sistem s-a răspândit și în rândurile deținuților politici⁹⁶.

În acest fel deținuții au început să-și transmită cu rapiditate nu doar noutățile de viață cotidiană ori semnale rapide pentru evitarea unor pericole, ci și cunoștințe din variate domenii, în special poezii, rugăciuni sau cuvinte în limbi străine. Fostul deținut politic Ioan-Victor Pica, întemnițat o perioadă la Aiud, avea să arate în memoriile sale că prin acest limbaj a învățat „«Luceafărul» lui Eminescu, «Scrisorile», etc.. Știam la un moment dat majoritatea poeziilor lui Eminescu, Bacovia, Minulescu, unele poezii de Blaga, fără să mai vorbesc de poeziile create în închisoare”⁹⁷.

II.4.3 „Arsenalul didactic” al deținuților politici

Și totuși, acest fenomen, caracterizat de un mare grad de oralitate, nu ar fi fost posibil fără ajutorul unui vast „arsenal didactic”⁹⁸, care să suplinească interzicerea creionului, hârtiei, a cărților, revistelor și ziarelor dar și interzicerea comunicării deținuților cu cei aflați în celule diferite.

⁹² *Ibidem*, p. 212.

⁹³ Se puteau folosi pentru bătut pietricele, tacâmuri, bucăți metalice, etc. Alexandru Maier, *Am fost medic la Gherla. Dreptul la adevăr*, Editura Vremea, București, 2009, pp. 111-112.

⁹⁴ Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, p. 212.

⁹⁵ Alexandru Maier, *Op. cit.*, Editura Vremea, București, 2009, pp. 111-112.

⁹⁶ Annie Samuelli, *Gratiile despărțitoare*, traducere de Adina Arsenescu, cu un cuvânt înainte de Micaela Ghițescu, ediția a II-a revăzută și adăugită, Fundația Culturală Memoria, București, 2001, pp. 32, 36-39.

⁹⁷ Ioan-Victor Pica, *Vegheam la Styx, Vol. II (Memorii din temniță)*, Editura Dealul Melcilor, Brașov, 2000, p. 193.

⁹⁸ Expresia ne aparține și o vom utiliza pe parcursul studiului nostru cu scopul de a face trimitere pe scurt la mijloacele scrise de colportare a poeziilor, dar și a diferitelor cunoștințe.

Mijloacele la care au recurs aceștia au fost dintre cele mai variate, constând din utilizarea ingenioasă a pușinelor obiecte de inventar permise în celule și din valorificarea deșeurilor menajere, sau a celor de fabricație, aflate în atelierile ori șantierelor de muncă. În acest sens deținuții și-au confecționat suporturi de scris din calupuri de săpun, din bucăți de sticlă, lemn sau tablă, sau au scris pe pereții celulelor, pe uși, pe talpa bocancilor, pe curelele de la pantaloni, chiar și pe materiale textile, cu un instrumentar improvizat și ușor de ascuns: ace de cusut, cuie, bucăți de sârmă, cioburi de sticlă, fire de paie, așchii de lemn sau os, toate acestea cu ajutorul unor emulsii realizate dintr-un amestec de apă, săpun, și praf D.D.T.⁹⁹ sau praf de var¹⁰⁰.

Din tot acest arsenal clandestin, cea mai populară metodă de scris a fost cea cu acul sau bețișorul pe calupurile de săpun, date lunar de administrația închisorilor. „Pe bucățica de săpun încăpeau cam 15 cuvinte zgâriate de obicei cu litere de tipar, pentru a fi mai ușor de urmărit” iar în timpul scrierii și citirii săpunul era ținut astfel încât privirea îndreptată spre suprafața lui să facă unghi de 90 de grade cu linia de la fereastră, pentru ca zgârietura scrisului să se poată distinge cu claritate¹⁰¹. O metodă de scriere aproape la fel de utilizată a fost cea pe fundul exterior al gamelelor de mâncare, și uneori al cânilor de apă, lăsate de obicei la dispoziția deținuților până la masa de seară¹⁰². Un alt procedeu popular, considerat de unii deținuți mai puțin riscant, a fost scrierea pe talpa bocancului, după ce în prealabil era unsă cu salivă, apoi pudrată cu praf de var de pe pereții celulei, și pe care se puteau scrie până la 140-150 de cuvinte¹⁰³.

Mai eficient, dar mai riscant, a fost scrisul pe sticlă, fie sub forma bucăților de geam sau a recipientelor medicale, la acest procedeu recurgând cei mai curajoși dintre deținuți. În memoriile sale, fostul deținut politic Mihai Derdena, descrie în

---

⁹⁹ Diclor-Difenil-Triclorețanul, sau D.D.T. a fost un insecticid folosit intens începând cu anii 1940, mai întâi pentru combaterea păduchilor la soldații americani iar apoi în agricultură, pe scară largă. În timpul regimului comunist, pulberea D.D.T. era oferită deținuților politici în cantități suficiente pentru combaterea ploșnițelor, puricilor și păduchilor din celule. Potrivit fostului deținut politic Teodor Duțu, Direcția Generală a Penitenciarelor a introdus D.D.T.-ul în penitenciare în jurul anului 1950 pentru contracararea epidemiilor de tifos exantematic care au afectat inclusiv gardienii cf. Teodor Duțu, *op. cit.*, p. 169.

¹⁰⁰ Gabriel Bălănescu, *op. cit.*, pp. 131-132. Ioan Ianolide, *op. cit.*, p. 77; Gheorghe Stănescu, *Jurnal din prigoană. Securitatea Constanța. Peninsula – Valea Neagră, Aiud, Mina Cavnic, Gherla, Jilava, Iași. 1952-1955*, Editura Venus, București, 1996, p. 182.

¹⁰¹ Andrei Bontaș, *op. cit.*, p. 155; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 319. Fostul deținut politic Zahu Pană chiar și-a publicat poeziile create în detenție sub titlul „Cu acul pe săpun”, pentru a reflecta procedeul de care s-a ajutat în timpul elaborării lor.

¹⁰² Gheorghe Stănescu, *op. cit.*, p. 182.

¹⁰³ Aurel Maxim, *Amintiri din temnițele comuniste*, Editura Hermann, Sibiu, 1996, p. 89.

amănuț procedeu care: „presupunea procurarea unei sticlute goale cu capacitatea de circa 125 de milimetri, ce conținuse medicamente sub formă de tablete. Sticluta trebuia să nu fie rotundă, ci dreaptă, cu patru fețe, două mai largi și două mai înguste. Pe toate le ungeam cu salivă, apoi întindeam un foarte fin strat de săpun (ni se dădea cu regularitate săpun de rufe ca să ne spălăm, în timpul băii, lenjeria de corp). Apoi, cu o bucată de zeghe ștergeam peretele vărui. Pe urmă, cu multă grijă și cu mare atenție, scuturam cârpa îmbâcsită de praf fin de var pe fiecare dintre cele patru fețe ale sticlei. În cele din urmă, cu un foarte ascuțit bețișor de lemn tare și nu prea uscat puteam scrie sute de cuvinte pe sticla aceea cu patru suprafețe netede și albite. După ce memoram totul, o ștergeam și o refoleseam, așa cum se procedează cu orice tablă sau tăbliță. A păstra însă sticla – tăbliță și bețișorul condei presupunea un risc deosebit chiar dacă aceste ustensile se păstrau, de regulă, ascunse în pialele din pernă sau în cele din saltea”¹⁰⁴.

De asemenea, s-a practicat scrisul pe bucăți de scândură denumite „tăblii”, pe a căror suprafață deținuții întindeau cu micală un strat subțire de săpun, până ce căpăta „luciu”, după care se putea scrie cu acul. La finalizare, „tăblia” era spălată cu apă, apoi reluat procedeu de pregătire și scriere¹⁰⁵.

O metodă practică cu succes în rândurile deținuților politic de la Dumbrăveni și Mislea a fost cea a confecționării de tăblițe din tuburile metalice de pastă de dinți, prin desfacerea lor cu grijă, obținându-se suprafețe lucioase pe care se pudra cu un strat fin de humă (argilă) umezită cu apă. Apoi, cu un ajutorul unui bețișor foarte subțire, „scrisul apărea foarte clar pe tăbliță”. Elementul cel mai important al acestei improvizații era huma, care putea fi utilizată după aceeași rețetă și pentru scrierea pe fundul cănițelor de tablă sau chiar al ligheanelor. Această humă era procurată prin sustragerea ei sub formă de bulgărași din gălețile folosite de administrația închisorilor pentru spoitul celulelor¹⁰⁶.

Unii deținuți au recurs și la alte improvizații, mai puțin populare, însă toate aceste suporturi de scris, fie că a fost vorba de săpun, gamelă, talpa bocancului sau tăblițe din materiale diverse, s-au pretat mai ales pentru învățarea limbilor străine și răspândirea poeziilor, datorită suprafețelor reduse de scriere și a caracterului temporar de păstrare¹⁰⁷. Numai că arsenalul deținuților politic nu s-a redus la acestea.

---

¹⁰⁴ Mihai Stere Derdena, *Mărturisirea unui neînvins*, ediția a III-a, Editura Babel, Bacău, 2015, p. 135.

¹⁰⁵ Anatolie Pantiș, *Lagărul e viața noastră*, Editura Snagov, București, 2002, p. 106.

¹⁰⁶ Aspazia Oțel-Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, ediția a II-a, editura Platytera, București, 2008, pp. 114, 275-276.

¹⁰⁷ Bernard Politzer, *Op. cit.*, p. 166.

În marile centre de detenție Aiud, Gherla și Jilava s-a practicat constant scrisul pe pereții celulelor, mai ales în cele de izolare, devenite cu timpul veritabile enciclopedii, astfel încât „date istorice, formule matematice, chimice, astronomice, tablouri sinoptice, versuri, pagini de dicționar, maxime celebre zgâriate cu un cui se amestecau într-o geometrie bizară”¹⁰⁸. De asemenea, deținuții scrijeleau cugetări, rugăciuni și citate din Biblie, în special din Noul Testament¹⁰⁹. La Aiud de exemplu, nu a fost perete de cameră sau celulă care să nu fi avut scrise coloane întregi de cunoștințe. Unul dintre numeroșii „redactori de perete” din această închisoare a fost și tânărul profesor Atanasie Berzescu, activitate pe care a susținut-o în perioada anilor 1950-1957, și pe care avea să o amintească în memoriile sale astfel:

„Cu un ac sau cu un cui bine ascuțit scriam pe peretele alb tot ce ne însușeam de la dascălii noștri sau ce primeam de la unul la altul prin viu grai. Poezii întregi scriam cu vârful de ac sau de cui, în ordine și cu mîgală, pe peretele alb ca hîrtia”¹¹⁰.

Din acest motiv, pereții au constituit nu doar un suport extrem de eficient pentru a învăța și răspândi mai departe cunoștințele acumulate, dar și unul surpriză, odată cu mutarea deținutului într-o nouă celulă. Această situație nu a fost însă tolerată niciodată de administrațiile de penitenciare, pereții fiind văruiți la anumite intervale, dar de fiecare dată rescriși de deținuți¹¹¹.

De departe însă, pentru păstrarea și transmiterea de lungă durată a cunoștințelor dobândite sau a creațiilor literare din detenție, mijlocul de scris cel mai căutat a fost hîrtia, dar și cel mai greu de procurat. Uneori, când erau procurate bucăți de hîrtie ori carton, provenite de la puținele medicamente oferite deținuților grav bolnavi, sau sustrase din ambalajele mărfurilor de la atelierele de muncă forțată, ele erau scrise cu cerneală improvizată din permanganat de potasiu, pentru a fi difuzate mai departe.

În lagăre, hîrtia era procurată în special de la sacii de ciment folosiți în construcții. De pildă, în lagărul de la Grind, deținuți politici își procurau materiale pentru scris de la colegii lor deținuți care lucrau la curățenie în birourile administrației sau în lucrări de construcții. Aceștia aduceau bucăți mici de hîrtie, mai ales de la saci, dar și bucăți de creion care erau aruncate ca deșeuri. Cu aceste

---

¹⁰⁸ Nicolae Călinescu, *Preambul pentru camera de tortură*, Editura Marineasa, Timișoara, 1994, p. 128.

¹⁰⁹ Nicolae Caratană, *Op. cit.*, pp. 297-298; Nicolae Nicolau, „Laudă bozici” în *Din documentele rezistenței nr. 3*, AFDPR, București, pp. 94-95.

¹¹⁰ Atanasie Berzescu, *Lacrimi și sânge. Rezistența anticomunistă armată din Munții Banatului*, Editura Marineasa, Timișoara, 1999, p. 204.

¹¹¹ Ioan Ianolide, *op. cit.*, p. 77.

materiale deținuții își confecționau carnețele în care scriau o gamă largă de subiecte¹¹².

În afară de aceste metode, au existat și altele mai puțin populare, cum a fost scrierea pe cârpe cu ajutorul unor bețișoare înmuiate într-un tuș improvizat din cenușă și apă. Această metodă a fost utilizată de către deținuții din penitenciarul Aiud încă din anul 1949¹¹³. Alteori, pentru scrierea pe cârpe sau cearceafuri, deținuții au folosit albastru de metilen sau violet de gețiană, substanțe cu grad ridicat de pigmentație, provenite de la infirmeriile penitenciarelor¹¹⁴. De asemenea, s-a practicat la scară redusă și scrisul prin coaserea cu acul a unor materiale textile, fie bucăți de cearceaf, batiste sau pânză, metoda aceasta fiind foarte sigură la percheziții, deoarece materialele în cauză puteau fi ascunse în căptușeala hainelor fără să foșnească¹¹⁵.

Celebră a rămas și scrierea codificată pe ață, în sistem Morse, invenție a profesorului George Manu, folosită cu succes în Zarca Aiudului. Pe o simplă ață, scoasă din salteaua de dormit sau dintr-un ciorap, profesorul „scria” texte de istorie sub formă de noduri, în care linia era redată printr-un nod mare iar punctul printr-un nod mic. Operațiunea de concepere a textului era extrem de migăloasă însă odată finalizată, ața era ușor de ascuns și de transmis de la o celulă la alta sub formă de ghemuleț¹¹⁶. Totodată, în acest penitenciar, profesorul Manu a fost cel care a popularizat cel mai intens scrierea cu ajutorul emulsiei de săpun, unsă pe fundurile gamelelor, pe tălpile bocancilor, pe bucăți de scândură, pe cioburi de sticlă și cârpe¹¹⁷.

Pentru circularea de la o celulă la alta a carnețelor și bilețelor din hârtie sau a tăblițelor scrise cu diverse cunoștințe, deținuții au organizat adevărate circuite de ascundere și preluare, folosind ca „poștă” toaletele, dar și crăpăturile pereților sau lufturile formate între pereți și tocurile ușilor sau ferestrelor¹¹⁸. De asemenea, pentru transmiterea de mesaje sau pachetele de la o celulă la alta au folosit „Măgăreața”

---

¹¹² Caius Muțiu, *Prin meandrele istoriei. Memoriile unui luptător pentru libertate*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2014, p. 151.

¹¹³ Ion Diaconescu, *Temnița. Destinul generației noastre*, Editura Nemira, București, 1998, p. 73.

¹¹⁴ Dumitru Ignat (ed.), *Calvarul deținuților anticomuniști botoșăneni. Mărturii ale supraviețuitorilor*, Inspectoratul pentru Cultură al Județului Botoșani, Botoșani, 1997, p. 149; Nicolae Trifoiu, *Op. cit.*, p. 171.

¹¹⁵ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste. Evocări și versuri din închisori*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 102.

¹¹⁶ Silviu B. Moldovan, *George Manu și țara lui. Eseu subiectiv*, Editura Mica Valahie, București, 2011, pp. 171-172.

¹¹⁷ Gheorghe Jijie, *George Manu - Monografie*, Editura Babel, Bacău, 2010, pp. 341-345.

¹¹⁸ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 211.

(sau „ancora”), metodă care consta din utilizarea unei sfori la al cărei capăt era legată o batistă sau o fâșie de material textil pe post de săculeț, și în care se introduceau materialele pentru transmitere. Odată încărcată, „Măgăreața” era scoasă pe fereastră și coborâtă, ridicată sau balansată în lateral, în funcție de necesități, pentru a fi preluată de către deținuții din camerele învecinate¹¹⁹. Desigur, operațiunea se făcea în special noaptea, cu maximă atenție și rapiditate, pentru ca transmisiunii să nu fie surprinși de santinele, în caz contrar repercusiunile fiind extrem de dure¹²⁰.

II.5 Tipologia locurilor de reclusiune și amprenta lor asupra activităților culturale. Analiză comparativă

II.5.1 Lagărele în comparație cu penitenciarele

În ciuda acestui arsenal extrem de variat de scriere și comunicare, modul în care s-au desfășurat activitățile culturale a depins în mod intrinsec de tipul locului de reclusiune dar și de perioadele de ușoară destindere sau înăsprire a condițiilor de viață în cadrul aceluiași penitenciar sau lagăr. O primă mare deosebire a fost dată de diferența esențială dintre viața de lagăr¹²¹ și cea de penitenciar, în primul caz deținuții fiind supuși aproape constant regimului de muncă silnică, în timp ce în penitenciare au fost supuși regimului de „inactivitate silnică”, excepții făcând situațiile în care condamnații au fost constrânși să presteze munci chinuitoare chiar și în cadrul penitenciarelor¹²². Din acest motiv, în penitenciare, mai ales la Aiud, Jilava, Gherla, Târgu Ocna, Văcărești, Mislea sau Târgșor, activitățile culturale au fost mult mai intense comparativ cu cele desfășurate în lagăre, acolo unde resursele de energie și timp rămase la dispoziția deținuților politici au fost extrem de reduse din cauza regimului infernal de muncă, la care au fost supuși constant câte 10, 12 și chiar 17 ore pe zi¹²³. Prin urmare, activitățile intelectuale din lagăre, acolo unde s-au putut organiza, au fost susținute fie în mersul muncii, fie după terminarea programului zilnic de lucru, fie duminica, sau cu ocazia întreruperilor muncii, cel

¹¹⁹ Alexandru Maier, *Op. cit.*, p. 119.

¹²⁰ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 211.

¹²¹ Oficial, în R.P.R. nu existau lagăre ci colonii de muncă, însă noi am optat să utilizăm în lucrarea noastră termenul „lagăr” întrucât acesta a rămas dominant în memoriile deținuților politici.

¹²² Liviu Brânzaș, *Raza din catacombă. Jurnal din închisoare*, Editura Scara, București, 2001, p. 18.

¹²³ Andrei Muraru (coord.), Clara Mareș, Dumitru Lăcătușu, *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, studiu introductiv de Cristina Roman, postfață de Marius Oprea, Iași, Editura Polirom, 2008, pp. 213, 223, 230.

mai adesea din cauza intemperiilor extreme. Alteori au putut fi susținute nestingherit în barăcile pentru deținuții inapți¹²⁴.

De exemplu, în colonia de muncă Constanța-Stadion, cu un colectiv de aproape 500 de deținuți politici cazați în trei barăci, s-a înființat clandestin „o școală de nivel superior”, cu profesori universitari care după orele de muncă împărtășeau celorlalți deținuți cunoștințe de filosofie, științe politice, istorie, limbi străine, drept, agronomie și teologie. Auditoriul era larg, deoarece majoritatea deținuților aflați aici erau tineri, cu o sete avidă de cunoaștere¹²⁵. Printre conferențiarii de la Stadion se aflau și trei profesori universitari de marcă: Axente Sever Popovici, Alexandru Herlea și Radu Ștefan. Pe lângă munca silnică de cioplit în piatră, deținuții de la Stadion au executat și lucrări de artă, tot ca modalitate de evadare din cotidianul mizer¹²⁶.

În colonia de muncă de la Poarta Albă, una dintre cele mai mari de pe întinsul rețelei Canalul Dunăre – Marea Neagră, activitățile intelectuale au fost posibile numai în perioadele de sistare a muncii din cauza condițiilor meteo extreme. Fostul deținut politic Andrei Bontaș, deținut administrativ în această colonie pe parcursul anului 1953, rememorează:

„Am fost întrebat adesea, ce făceam noi într-un asemenea lagăr, în zilele de intemperii sau iarnă. Preocupările erau multiple, pentru că și profesiunile erau multiple. Eu și alții învățam limbi străine, se insista pe pronunție și conversație, scrisul era dificil, pe o coajă de săpun cu un cui. Profesorii de limbă română sau alți amatori pregăteau recenzii literare, recitau, comentau. [...] Unii vorbeau despre profesiunea lor sau pregăteau mici conferințe. Se discuta bineînțeles multă politică [...]”¹²⁷.

II.5.2 Penitenciarele mari în comparație cu cele mici

O altă deosebire a modului de desfășurare a activităților culturale a fost dată și de diferențele dintre penitenciarele mari și cele mici. În cele mari, unde existau compartimentări largi, cu colective de peste 20 deținuți într-o cameră, se organizau activități intelectuale cu participarea mai multor deținuți, cu abordarea de subiecte din domenii mai variate, iar riscurile ca participanții să fie prinși au fost mult mai mici, atât datorită zgomotului de fond general tolerat de gardieni, cât și a posibilității

---

¹²⁴ Ion Cârja, *Canalul morții*, Cartea Românească, 1993, p. 409; Alexandru Zub, „Despre rezistența spirituală anticomunistă” în *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 15, p. 9.

¹²⁵ Alexandru Salcă, *Canalul*, Editura Transilvania Expres, Brașov, 2000, p. 27.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 28.

¹²⁷ Andrei Bontaș, *Op. cit.*, p. 109.

de a ieși din câmpul de supraveghere prin vizetă¹²⁸. Cel puțin în camerele mari, pentru organizarea în siguranță a activităților prohibite de regulament, fie ele religioase, culturale sau de artizanat, unul din deținuți își lua rolul de santinelă, stând concentrat pentru a depista o eventuală descindere furișată a gardianului de serviciu. În aceste condiții, mai puțin tensionate, se desfășurau discuțiile pe diverse subiecte și scrierea pe mijloace improvizate. Odată sesizat pericolul, era dat semnalul pentru întreruperea activităților prohibite iar dacă era nevoie, unul sau doi deținuți simulau plimbarea în dreptul ușii pentru a obtura vizibilitatea gardianului și a da timp suficient colegilor pentru ascunderea obiectelor interzise sau replierea în poziție disciplinară.

În penitenciarele mici, din contră, activitățile culturale au fost mai reduse și s-au purtat nu doar în cercuri mai restrânse, dar și cu riscuri mai mari, datorită regimului de supraveghere mult mai strict, gardienii având posibilitatea de a interveni prompt pentru orice abatere de la regimul impus¹²⁹.

II.5.3 Penitenciarele de bărbați în comparație cu cele de femei

Diferențe ale modului în care s-au desfășurat activitățile culturale au fost cauzate și de separarea deținuților politici pe sexe, atât pe camere, în cazul penitenciarelor de tranzit și al centrelor de anchetă, cât mai ales în penitenciare separate pentru femei, respectiv Mislea, Miercurea Ciuc, Dumbrăveni și Târgșor. Deși separația aceasta a fost de bun augur, nelăsând loc apariției unor abuzuri și mai mari, așa cum s-a întâmplat în Rusia sovietică, ea a făcut ca deținuții politici să aibă în rândurile lor un număr mult mai mare de intelectuali decât deținutele politic, prin urmare și posibilitatea de a învăța dintr-o arie mai vastă de domenii.

Pe de altă parte, deținuții politici au fost nativ mai înclinați spre studiu, creație literară și dezbateri de idei, purtate nu de puține ori până la polemici aprinse¹³⁰, în timp ce deținutele au fost mai înclinate spre arta decorativ-vestimentară dar și spre activitățile intelectuale din sfera științelor umane, în special povestirea de romane, învățarea limbilor străine, punerea în scenă a unor mici piese de teatru, sau organizarea de serbări cu recitări de cântece și poezii, atât din circuitul național cât și încropite ad-hoc¹³¹.

---

¹²⁸ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 24.

¹²⁹ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, pp. 97-98.

¹³⁰ Gabriel Bălănescu, *op. cit.*, p. 131; Valeriu Anania, *Op. cit.*, p. 327.

¹³¹ Aspazia Oțel Petrescu, *op. cit.*, pp. 117-119, 174, 188-189.

Fosta deținută politic Ana Maria Marin, transferată la închisoarea Mislea la începutul lunii februarie 1959¹³², perioadă în care nu se mai lucra la atelierile de croitorie, avea să constate încă din primele zile de la sosire, că în camera în care a fost introdusă, cu un colectiv de 21 deținute, se practica intens croitoria, cu mijloace și materiale improvizate. De asemenea, deținutele intelectuale învățau gramatica limbilor germană, franceză, engleză și latină, în ciuda faptului că nu aveau creion și hârtie iar după servirea mesei de prânz se povesteau romane, atât din cele citite în libertate cât și din cele create exclusiv mental în detenție¹³³.

Însă, indiferent de pregătirea intelectuală, împletitul și broderia au reprezentat pentru deținutele politic activități care, prin natura lor de a cere atenție, migală și imaginație, le alinau dorul față de familie, le alungau deznădejdea și aduceau satisfacția lucrului terminat. Prin urmare, febrilitatea acestor preocupări nu era neapărat motivată de necesitatea creării unei garderobe decente pentru a face față frigului din închisoare, ci reprezenta o evadare din atmosfera degradantă a reclusiunii, acționând ca o terapie prin artă. Fosta deținută politic Maria Roșca Brahonschi avea să descrie astfel panorama acestei particularități a detenției feminine: „Dacă s-ar putea strânge pentru o expoziție tot ce s-a cusut în închisoare - lucruri confiscate pe la percheziții și unele scoase afară - prin varietatea lor, prin frumusețea și numărul masiv ar putea sta cu cinste alături de cele provenite de la cea mai vestită școală de broderie românească ce a fost la curtea lui Ștefan Vodă, când în dorul soților plecați în lupte, domnițele se strângeau și brodau împreună odoare pentru bisericile pe care domnitorul obișnuia să le ridice după fiecare biruință [...] Ce nu s-a cusut în închisoare! Semne de carte, coperti de carte, cărți, perdele de iconostas, tablouri, icoane, cordeluțe, cordoane, gulere, traiste mari, traiste mici, tăvi, păpuși, ii”¹³⁴.

II.6 Manifestările culturale și încorsetările regimului carceral

Intensitatea activităților culturale a depins în mod fundamental și de intensitatea represiunii la care deținuții au fost supuși. În afară de inerente excepții, nu a fost închisoare sau lagăr care între anii 1948-1964 să fi avut permanent același tip de regim. Au existat aproape întotdeauna fluctuații ale represiunii, cu „perioade

---

¹³² Informații sintetizate din fișa matricolă penală a A.A.N.P. întocmită pe numele Anei Maria Marin, disponibilă online la https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*M*M%2003.%20Marin%20-%20Maszluj*Marin%20Maria (link accesat la 22.03.2020).

¹³³ Ana-Maria Marin, *Poveste de dincolo... (Amintiri din țara cotropită)*, Editura Evdokimos, București, 2017, pp. 61-62.

¹³⁴ Maria Roșca Brahonschi, „Mărțișoare” în *Lacrima Prigoanei, Vol. II*, Editura Gama, [București], 1997, pp. 181-183.

mai liniștite, mâncare acceptabilă, urmate de alte perioade de maximă teroare și înfometare, indiferent de categoria de deținuți politici aflați atunci acolo”¹³⁵.

De exemplu, odată cu venirea lui Nicolae Moromete (Maromet) la conducerea penitenciarului Jilava, în anul 1949, s-au înmulțit perchezițiile și restricțiile de program, iar gardienii au organizat frecvent bătăi cu scopul terorizării deținuților, astfel că aceștia au fost nevoiți să-și reducă activitățile intelectuale pentru a nu suporta consecințe și mai grave¹³⁶. Mai mult decât atât, prin efectuarea de percheziții frecvente au fost descoperite și confiscate toate cărțile care circulau clandestin printre deținuți¹³⁷. Toată această perioadă a durat aproape patru ani, respectiv până în anul 1952¹³⁸.

Începând cu iarna anului 1953-1954, după plecarea lui Nicolae Moromete de la conducerea penitenciarului, deținuții au beneficiat de o relativă libertate în ceea ce privește activitățile organizate în camere, inclusiv cele culturale, chiar dacă regimul alimentar era unul constant de înfometare. Astfel, cu învoirea paznicilor, deținuții din camera 8 de la secția Reduit, în număr de peste 150, au avut voie să susțină lecții din variate domenii, însă cu discreție, retrași în câte-un colț al camerei, sus pe prici. Lecțiile predominante au fost cele de limbi străine, iar „Eminescu a fost și aici prezent, mai ales prin poeziile lui, dar și opera politică”¹³⁹. Seara se țineau conferințe, se povesteau romane, filme sau amintiri din trecut, care erau ascultate de toți deținuții din cameră, dar aveau loc și „prelegeri cu adevărat ca la Universitate”, cum a fost un ciclu de expuneri susținut zilnic de profesorul de psihologie Nicolae Mărgineanu, cu un auditoriu de până la 20 de ascultători¹⁴⁰.

¹³⁵ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, p. 164.

¹³⁶ Vanghele D. Vanghele, „Pentru o istorie adevărată a anilor roșii” în *Din documentele rezistenței nr. 6*, Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, București, 1992, pp. 296-298.

¹³⁷ La sfârșitul anului 1948, după ce deținuților politici li s-a interzis deținerea de cărți, ziare, reviste și materiale de scris, cei aflați la Jilava au reușit să păstreze o serie de obiecte interzise, printre care și câteva cărți în limba franceză, folosite ca bunuri de uz comun, atât pentru vechii locatari cât și pentru noii sosiți în celulă. Aceste cărți fuseseră sustrate cu ocazia întoarcerii de la programul de plimbare, de 15 minute pe zi, din magazia în care se depozitau cărțile confiscate la percheziția personală, atunci când un deținut era transferat la Jilava. Pentru sustragerea în sine, deținuții care se întorceau de la plimbare încolonați unul în spatele celuilalt, se organizau în așa fel încât să stea cât mai dispersați unul față de altul, astfel încât gardianul care era întotdeauna la sfârșitul coloanei să fie departe de capul acesteia. Pentru că magazia cu cărți era descuiată, deținutul din capul coloanei intra rapid și alegea la întâmplare cărți din grămada neordonată. Din această magazie s-au aprovizionat cu cărți deținuții din câteva camere cf. Ion Halmaghi, *Memoriile viitorului*, Editura Mesagerul de Făgăraș, Făgăraș, 2007, p. 128).

¹³⁸ Andrei Muraru (coord.), *op. cit.*, p. 362.

¹³⁹ Nicolae Trifoiu, *op. cit.*, pp. 124-125.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

Un exemplu și mai contrastant de fluctuație a activităților intelectuale în funcție de intensitatea represiunii exercitate a fost penitenciarul Pitești între anii 1948-1958. Dacă din luna august 1948 și până în la începutul lunii noiembrie 1949, studenții încarcerați aici au putut să-și organizeze programe de rugăciune și lecturi religioase¹⁴¹ sau ore de învățat limbi străine și matematică, atmosfera de conviețuire s-a schimbat dramatic începând cu noiembrie 1949, când a fost declanșată acțiunea reeducării prin tortură la secția „închisoare corecțională”, moment care a marcat încetarea treptată a oricărei activități intelectuale de grup¹⁴². Această situație de extremă teroare a durat până în mai 1951, când bățiile au încetat¹⁴³, dată după care regimul detenției s-a ameliorat în raport cu situația anterioară, dar s-a menținut într-un registru dur până în aprilie 1956¹⁴⁴. În aceste condiții, activitățile culturale de grup au fost insignifiante. Regimul detenției s-a ameliorat substanțial abia după prima jumătate a lunii mai 1956, datorită unei greve susținută consecvent de peste cincizeci deținuți¹⁴⁵, astfel că în noile condiții, care au condus inclusiv la îmblânzirea comportamentului gardienilor, cei aproximativ trei sute de deținuți politici aflați aici au readus în centrul existenței lor preocupările intelectuale. Treptat, ele au devenit foarte intense, odată cu extinderea rețelei de comunicare prin Morse, dar și cu înmulțirea tăblițelor improvizate pentru scriere, și distribuirea lor de la o celulă la alta¹⁴⁶.

La fel, nu putem vorbi despre o rezistență prin cultură în locurile și perioadele în care reeducarea violentă de tip Pitești a fost implementată, respectiv la Gherla (iunie 1950-decembrie 1951), Ocele Mari (februarie-septembrie 1951)¹⁴⁷

---

¹⁴¹ De exemplu, arhimandritul Roman Braga, student la teologie la data primei arestări, relatează într-un interviu cum a învățat pe de rost Evanghelia Sf. Ioan în penitenciarul Pitești, înainte de reeducare, grație unui deținut baptist care a venit cu o mică biblie cusută în umerii paltonului său. Pentru că deținuții puteau la acea vreme să circule de la o celulă la alta, au rupt Biblia în toate cărțile din care era alcătuită, astfel că toate aceste fascicule au fost distribuite și memorate după posibilitatea și sârguința fiecărui deținut interesat cf. Dinu Cruga, *Trepte duhovnicești. Interviu cu părintele Roman Braga*, Arhiepiscopia Ortodoxă Română Alba Iulia, Alba Iulia, 1998, pp. 63-64.

¹⁴² Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *op. cit.*, pp. 40-41, 48.

¹⁴³ Alin Mureșan, *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iași, pp. 78-79.

¹⁴⁴ În acest interval de timp regimul a fost caracterizat de înfometare, pedepse disciplinare, brutalități și lipsa asistenței medicale cf. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 358-359.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 420-424.

¹⁴⁶ *Ibidem*, pp. 360, 433-434.

¹⁴⁷ Mircea Stănescu, *Reeducarea în România comunistă (1949-1955), Vol. III: Târgu-Ocna, Ocele Mari, Canalul Dunăre-Marea Neagră*, Editura Polirom, Iași, 2012, pp. 113-116.

sau în colonia Peninsula (iunie 1950-iulie 1951), singura alternativă de rezistență în aceste situații fiind cea interiorizată, prin credință¹⁴⁸.

Cu o situație extremă s-au confruntat și deținuții încarcerați în micul penitenciar Râmnicu Sărat, în perioada anilor 1957-1963. În ciuda faptului că majoritatea erau personalități ale vieții politice interbelice, deci implicit oameni cu o bună pregătire intelectuală, în tot acest timp nu s-a putut organiza nici o activitate de grup, datorită regimului extrem de dur impus de comandantul penitenciarului, Alexandru Vișinescu, între care izolarea și tăcerea au fost impuse până la paroxism, motiv pentru care penitenciarul a și căpătat supranumele de „Închisoarea tăcerii”¹⁴⁹.

Nici la penitenciarul Oradea deținuții politici nu au reușit să coaguleze activități intelectuale de grup notabile care să le facă detenția mai suportabilă, deși existau și camere mari, cu capacitatea de 40 persoane, adesea supra-aglomerate. Aici viața cotidiană a deținuților politici a decurs în genere monoton, cu o lungă existență vegetativă, excepție făcând scurtele perioade de povestit cărți lecturate și amintiri¹⁵⁰.

Din contra, în penitenciarul Văcărești, folosit pentru tranzit dar și ca spital al D.G.P., nu s-au înregistrat schimbări semnificative de regim în intervalul anilor 1948-1964, iar marea majoritate a deținuților care au trecut prin acest penitenciar își amintesc că atât regimul alimentar cât și comportamentul gardienilor, a fost mult mai blând în comparație cu celelalte închisori din țară¹⁵¹, în ciuda faptului că și aici existau restricții ale unor drepturi, inclusiv în privința tratamentelor medicale adecvate, aspecte ce au contribuit la numeroase decese¹⁵². În aceste condiții, chiar dacă șederile deținuților erau în general scurte, de la câteva zile la cel mult câteva luni, la Văcărești s-a menținut o atmosferă constantă de activități intelectuale¹⁵³. Fostul deținut politic Cornel Onaca, transferat la Văcărești în cursul lunii iulie 1955, consemnează în memoriile sale că „acolo, oamenii valoroși ne țineau cursuri și lecții din diferite domenii, ținute la cel mai înalt nivel, încheiate cu discuții pe marginea temelor expuse. Alte grupuri se delectau ascultând recenzii ale unor opere literare și

---

¹⁴⁸ Alin Mureșan, *op. cit.*, pp. 36-78, 125-129; Gheorghe Stănică. *Witness story*. Interviu accesibil online la <https://www.pametnaroda.cz/ro/stanica-gheorghe-20100710-0> (link accesat la 05.02.2020).

¹⁴⁹ Andrei Muraru (coord.), *op. cit.*, pp. 440-453.

¹⁵⁰ Cristina-Liana Pușcaș, *Iadul roșu în orașul de pe Criș. Penitenciarul Oradea (1945-1977)*, ediția a II-a, Editura Muzeului Țării Crișului, Oradea, 2014, pp. 208-217; Liviu Brânzaș, *op. cit.*, p. 84.

¹⁵¹ Cornel Onaca, *Martori și martiri din temnițele comuniste*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Primus, Oradea, 2014, p. 208.

¹⁵² Andrei Muraru (coord.), *op. cit.*, pp. 530-533.

¹⁵³ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992, pp. 36-46.

științifice, se recitau poezii la care participam și eu, intrând în rândul tinerilor studioși, îndrăgiți și apreciați de către acei veritabili intelectuali ce au făcut cinste țării noastre. Elita României”¹⁵⁴.

În orice caz, ori de câte ori au avut șansa unui regim mai puțin represiv, indiferent de locul detenției, deținuții s-au străduit să-și organizeze viața de celulă astfel încât să perceapă trecerea timpului mai ușor, ba chiar plăcut, iar activitățile culturale, artistice și spirituale au reprezentat mijloacele cele mai eficiente în lupta cu uzura psihică de zi cu zi¹⁵⁵.

Totuși, în rețeaua concentraționară au existat și locuri în care activitățile de grup, fie ele intelectuale, spirituale sau de divertisment, nu s-au putut coagula aproape deloc pe întreaga perioadă a anilor 1948-1964. Este vorba despre centrele de anchetă, locuri caracterizate în general de o intensă teroare fizică și psihologică¹⁵⁶.

II.7 Activitățile culturale, între limitele și calitățile moral-intelectuale ale deținuților

Un alt factor care a influențat în mod semnificativ desfășurarea activităților culturale a fost calitatea morală a deținuților, delatorii făcând extrem de dificilă sau chiar imposibilă organizarea activităților de grup. Aproape întotdeauna, odată cu depistarea unui informator în celulă, se crea o atmosferă tensionată, ceilalți deținuți autocenzurându-se constant în comportament și exprimare pentru a nu suporta eventualele pedepse disciplinare aplicate de administrație, ca urmare a informațiilor furnizate de informatori. O astfel de situație avea să experimenteze și elevul de 19 ani Valerian Begănescu la scurt timp după arestare. Încarcerat în penitenciarul Galați la începutul lunii ianuarie 1951, Begănescu a fost repartizat după comunicarea sentinței într-un salon supra-aglomerat, în care atmosfera era extrem de apăsătoare datorită prezenței unui deținut informator. Un singur coleg a îndrăznit să se îndeletnicească cu împletitul unui pulover dar pentru această activitate a fost „turnat” și drept urmare pedepsit cu patru zile de izolare la „neagra”. În aceste

---

¹⁵⁴ Cornel Onaca, *Op. cit.*, pp. 207, 209.

¹⁵⁵ Valeriu Cârlikea, *16 ani, 16 zile*, Editura Universul Familiei, București, pp. 12, 23.

¹⁵⁶ Deși memorialistica detenției este foarte bogată în descrierea activităților de grup întreprinse de încarcerați pentru a-și face calvarul detenției mai ușor, nu am identificat astfel de relatări care să se consume în centrele de anchetă, în afara convorbirilor intense purtate pe seama arestărilor, anchetelor și proceselor aflate în desfășurare. Însă aceasta nu înseamnă că deținuții nu au început chiar din acea etapă să-și caute și să-și găsească resorturi de rezistență sufletească. Din contră, duritatea anchetelor a reprezentat de cele mai multe ori declicul care a produs anchetaților nevoia de a căuta mijloace de rezistență interioară, aspect pe care îl vom dezvolta într-un alt studiu.

condiții, a fost imposibilă orice activitate culturală¹⁵⁷. Puțin mai târziu, același deținut a fost mutat în alt salon al penitenciarului, unde atmosfera era la antipod cu cea anterioară, datorită faptului că o treime dintre deținuți erau tineri iar „prezența turnătorilor” nedetectată. Aici se învățau fără teamă limbi străine, poezii, matematică, se povesteau experiențe de viață, se împleteau pulovere și se confecționau cruciulițe din os¹⁵⁸.

La fel și deținuții cu „o viață sufletească și intelectuală săracă”¹⁵⁹ sau dezechilibrați psihic de condițiile detenției, fie ei timorați, ursuzi, anoști, disperați, conflictuali sau înnebuniți de-a dreptul, au creat o atmosferă greu suportabilă pentru ceilalți deținuți și implicit inhibitoare pentru formarea și desfășurarea activităților intelectuale¹⁶⁰. O astfel de atmosferă a fost nevoit să suporte avocatul Vasile Lazăr odată cu transferul său la Aiud, survenit în 10 septembrie 1949¹⁶¹, când a fost repartizat pe Celularul închisorii într-o celulă mică, de numai 6 mp, și în care se aflau deja patru deținuți, aflați într-o stare acută de înfometare¹⁶². Din această cauză, trei dintre aceștia ajunseseră „niște ursuzi care vorbeau numai despre mâncare”, astfel că în această formație „zilele se scurgeau monotone din cale afară”, cu excepția unor scurte momente de povestiri¹⁶³. Încercând să întrețină o atmosferă mai senină, Lazăr a început în scurt timp să-i introducă pe ceilalți în probleme de drept penal, cu exemplificări atât din procese cu caracter politic cât și de drept comun, continuând apoi cu povestiri din romanele scrise de Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Ionel Teodoreanu și alții. După ce și-a epuizat bagajul cultural i-a provocat și pe ceilalți „să contribuie la umanizarea vieții de celulă” prin împărtășirea cunoștințelor, însă rezultatele nu au fost cele așteptate, cei trei complăcându-se „într-o muțenie enervantă”¹⁶⁴. În aceste condiții a petrecut Lazăr aproape 6 luni din condamnare, perioada aceasta rămânându-i în amintire ca o „viață stearpă, lipsită de orice jaloane”¹⁶⁵.

Curajul de a relua activitățile culturale după suportarea unor consecințe extrem de dure, ca urmare a prinderii în flagrant, a contat și el extrem de mult pentru

---

¹⁵⁷ Valeriu Begănescu, „Petache Goiciu, monstrul de la Galați” în Eugen Șahan (coord.), *Din documentele rezistenței nr. 8*, A.F.D.P.R., București, 1993, p. 106.

¹⁵⁸ *Ibidem*, pp. 105-106.

¹⁵⁹ Vasile Lazăr, *Șase ani în infern*, Editura Marineasa, Timișoara, 2000, pp. 99-101.

¹⁶⁰ Petre Baicu, *op. cit.*, pp. 334-335; Dumitru Oniga, *op. cit.*, p. 233.

¹⁶¹ Informații sintetizate din fișele matricole penale ale A.A.N.P. întocmite pe numele lui Vasile Lazăr, disponibile online la https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*L*L%2001.%20Laba%20-%20Lazureanu*Lazar%20Vasile%20Iosif (link accesat la 22.03.2020).

¹⁶² Vasile Lazăr, *op. cit.*, pp. 99-101.

¹⁶³ *Ibidem*, pp. 99-101.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 101.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 100.

longevitatea acestui tip de rezistență. Un exemplu de temerar a fost cel al avocatului Mihai (Mișu) Orleanu, împătimit al muzicii clasice, și care a plătit pasiunea sa împărtășită colegilor cu multe zile de izolare, fără să dea vreun semn de descurajare¹⁶⁶. Un alt caz emblematic a fost cel al profesorului George Manu, care de-a lungul detenției a fost prins în repetate rânduri „scriind” diverse lecții pe cârpe și pedepsit cu izolarea, dar de fiecare dată reluându-și activitatea de culturalizare a colegilor de suferință, considerând că este o „luptă care îi face cinste”¹⁶⁷.

Mai mult decât toate aceste limite a contat bagajul cultural al fiecărui deținut, acesta fiind factorul cheie de care a depins longevitatea activităților intelectuale, mai ales atunci când deținuții erau lăsați în aceeași formație pe termen lung, de luni de zile, într-un regim de uzură lentă. Fostul deținut politic George Ungureanu, chiar îi ierarhizează simbolic pe deținuți după nivelul lor de cultură, dându-l ca exemplu de „sac fără fund” pe profesorul universitar Alexandru Mironescu, cu care a împărțit aceeași celulă în penitenciarul Aiud, începând cu 6 iulie 1960¹⁶⁸: „Stând ani de zile cu aceeași oameni, în același spațiu restrâns, fără niciun fel de informare despre cele ce se petrec dincolo de gratii, ești nevoit să ascuți povestea vieții unuia și altuia, cu toate peripețiile ei. La unii sacul era fără fund, la alții, potrivit, sau un săcușor cu câteva aventuri de dragoste, din tinerețe.

Cei cu sacul fără fund au fost norocul celorlalți. Tinerii care au venit în contact cu aceștia, au devenit bogați sufletește. Printre cei cu sacul fără fund, se găseau oameni de mare cultură, care simțeau plăcere deosebită, să dea cât mai mult la alții din cunoștințele lor. În celula 197, cel care era sac fără fund, în ceea ce privește cunoștințele, era profesorul universitar Alexandru Mironescu. Om blând, binevoitor, dispus să vorbească zi și noapte despre diverse probleme pe care i le ceream: fizică, matematică, literatură, limbi străine, călătorii prin marile orașe ale apusului, despre bogățiile de prin marile muzee, despre figuri de personalități, etc., etc. Autor a două romane: «Oamenii nimănui» și «Destrămarea», acest om, dacă era solicitat să ne vorbească despre ceva, era în stare să ne vorbească douăzeci și patru de ore, fără întrerupere. A fost un om care a contribuit într-o măsură foarte mare la menținerea moralului celor din celulă. Ca el, sigur au mai fost și alții, care au

¹⁶⁶ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 289-291.

¹⁶⁷ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 013484, vol. 12, f. 33.

¹⁶⁸ Informație sintetizată din fișele matricole penale ale A.A.N.P. întocmite pe numele lui George Ungureanu și Alexandru Mironescu, disponibile online la https://www.iicr.ro/fise-matricolenou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*M*M%2006.%20Mihalacioiu%20-%20Mirzescu*Mironescu%20Alexandru%20V și https://www.iicr.ro/fisematricolenou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*U*U%2001.%20Uberhart%20%20Ungureanu*Ungureanu%20George%20S (linkuri accesate la 22.03.2020).

contribuit la luminarea minții, la întărirea nădejdi în salvare, cu deschiderea de cale în credință, către Dumnezeu”¹⁶⁹.

II.8 Închisoarea ca „universitate”

Ideea de „închisoare ca universitate” este redată de numeroși memorialiști ai detenției¹⁷⁰ și ea nu se rezumă doar la înțelesul de închisoare ca școală a vieții¹⁷¹, ci mai ales la acela de loc în care s-a studiat intens și în mod organizat, ca un *modus vivendi* prin care deținuții au urmărit să dea un sens superior suferinței.

Închisoarea Jilava, cea mai mare din țară, și care a funcționat ca loc de tranzit dintr-un penitenciar, sau ca loc de așteptare în vederea judecării sau rejudecării, era considerată în limbajul deținuților politici drept „universitatea pârnelor”¹⁷². În memoriile sale, Petre Pandrea chiar denumește penitenciarul Ocele Mari drept „Academia de sub pământ” sau „Universitatea de sub pământ”¹⁷³. În același registru, fostul deținut politic Iancu Saul numește micul lagăr de la Stoenști, drept „Academia Stoenști”¹⁷⁴ iar Aurel Sergiu Marinescu vede în numărul mare de intelectuali încarcerați la Aiud o „Sorbonă în zeghe”¹⁷⁵. Drept urmare, prin comparația închisorilor politice cu veritabile universități, memorialiștii detenției au urmărit să reliefeze activitatea de studiu intens, din variate domenii, susținute de multe ori la un înalt nivel de exigență. În acest sens, intelectualii organizau cursuri cu teme specifice formării lor dar și a domeniilor de care fuseseră pasionați în libertate. În funcție de nivelul lor de pregătire, dar și de interesul audienței, cursurile puteau fi ținute câteva zile sau săptămâni la rând, ori pe durata a luni de zile, apoi repetate, mai ales la schimbarea colectivului de cameră.

Unul dintre cele mai elocvente exemple de tenacitate a fost cel al profesorului universitar Ion Petrovici, fost ministru al Culturii Naționale și al Cultelor în guvernul Ion Antonescu, funcție datorită căreia în ianuarie 1949 a fost condamnat la 10 ani temniță grea. La Aiud, profesorul Petrovici a ținut cel puțin în perioada anilor 1952-1954 cursuri constante de logică și istoria filosofiei, pe care le-

---

¹⁶⁹ George Ungureanu, *Camera zero*, Editura Fundației Culturale Alexandru Bogza, Câmpulung Moldovenesc, 2009, pp. 145-146, 150-151.

¹⁷⁰ Alexandru Maier, *Am fost medic la Gherla. Dreptul la adevăr*, ediția a II-a, Editura Vremea, București, 2009, p. 114; Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, pp. 97-98;

¹⁷¹ Dragoș Ursu, Ioana Ursu, *Op. cit.*, p. 29.

¹⁷² Bernard Politzer, *Op. cit.*, p. 157.

¹⁷³ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah, Vol. I: Jurnal 1954-1956*, prefață de Ștefan Dimitriu, ediție revăzută și adnotată de Nadia Marcu-Pandrea, Editura Vremea, București, 2011, p. 144.

¹⁷⁴ Iancu Saul, *Manual pentru victime*, Editura Cucuteni, București, 1996, p. 119.

¹⁷⁵ Aurel Sergiu Marinescu, *Op. cit.*, p. 249.

a început în Zarcă, unde a fost închis în aceeași celulă cu doi foști miniștri antonescieni¹⁷⁶.

După trimiterea pe Celular, cursurile le preda metodic în camera sa de osândă, cu un colectiv de 30-40 de deținuți, începând cu ora 11⁰⁰. Când se dădea semnalul pentru începere, toate conversațiile deținuților încetau, iar cei de pe priciul de jos se apropiau de profesor, în timp ce deținuții de pe priciul de sus primeau colegi din extremități, prin rotație. Concomitent, unul sau doi dintre deținuți se postau în dreptul ușii pentru a intercepta eventualii pași ai gardianului de serviciu. Dacă nu exista nici un pericol profesorul își începea cursul despre filosofia lui Imanuel Kant print-o reconectare cu lecția precedentă. Receptivitatea deținuților depindea în mare măsură de vârsta și de pregătirea lor profesională: cei mai tineri erau cei mai interesați, urmărind expunerea zilei cu „tăblița” pe genunchi, pentru a-și lua notițe, cei mai în vârstă o primeau ca pe un medicament revigorant după trecerea monotona a timpului, pe când țărani o ascultau „ca pe o predică ori o cuvântare”¹⁷⁷. Desigur, audiența nu era perfectă și se întâmpla ca unii deținuți mai bătrâni sau mai bolnavi să ațipească din cauza oboselii, scoțând inclusiv sunete deranjate de sforăit profund iar alții, cu mai puțină pregătire intelectuală, se întâmpla să rămână cu privirea pierdută. Profesorul observa toate aceste neajunsuri, însă își continua imperturbabil explicațiile, cu date și raționamente¹⁷⁸.

Uneori, deținuții de pază semnalizau pericolul apropierii unui gardian iar cursul se întrerupea brusc. Atunci profesorul se scuza cu părere de rău, anunțând continuarea cursului după masă ori a doua zi¹⁷⁹.

Dintre deținuții din cameră erau unii care stătuseră împreună cu profesorul Petrovici mai mulți ani, și prin urmare erau în ani diferiți de studiu, la nivel avansat. Dintre aceștia erau recrutați „asistenții” profesorului, care țineau uneori seminare după terminarea cursului, pentru asimilarea mai bună a materiei predate¹⁸⁰.

Cel mai apreciat asistent al lui Petrovici din acea perioadă a fost maiorul Constantin Lățea¹⁸¹. Absolvent al Facultății de Matematică din București și al Școlii

---

¹⁷⁶ Gabriel Țepelea, *Întâlniri la răscrucea unor destine*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, pp. 196-198.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 196.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Ibidem*, pp. 196-197.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ Constantin Lățea (22.07.1914-?), maior de Artilerie, originar din comuna Fântâna, jud. Dolj. Arestat la data de 18.09.1948, a fost condamnat de Tribunalul Militar București la 15 ani muncă silnică pentru uneltire împotriva ordinii de stat. După o detenție executată în penitenciarele din Aiud, Gherla, Lugoj și Dej, a fost eliberat la 14.09.1963 prin expirarea pedepsei. Informații sintetizate din fișa matricolă penală a A.A.N.P. întocmită pe numele lui Constantin Lățea, disponibilă online la <https://www.iicmer.ro/fise-matricole->

Superioare de Război, ca șef de promoție, maiorul Lățea avea „o minte deschisă spre abstracțiuni” și în calitate de „asistent” nota și reținea tot ceea ce preda maestrul Petrovici, răspunzând apoi cu bunăvoință la întrebările cursanților. Alți doi asistenți ai lui Petrovici, formați încă din Zarca Aiudului, erau generalii Gheorghe Potopeanu și Nicolae Stoenscu, primul, fost ministru al Economiei Naționale iar cel de-al doilea fost ministru al Finanțelor, funcții deținute în timpul regimului Mareșalului Ion Antonescu¹⁸².

Dar cursurile profesorului continuau și în timpul scurtelor plimbări din curtea închisorii. Împărțind cu Petrovici aceeași cameră mai bine de un an la Aiud, fostul deținut politic Gabriel Țepelea avea să rememoreze mai târziu că: „În timp ce gardienii erau atenți la «ghinete» și «ghinetari»¹⁸³, profesorul înconjură curtea, cu discipoli înghesuși în jurul lui, unii mai în vârstă ținându-și mâna drept pâlnie, alții mai tineri, încercând să noteze pe furis un ciob de sticlă dres cu săpun și praf D.D.T., un un ac, ori un cui, termeni grecești, nemțești, cu un cuvânt, termeni filosofici. Căci Ion Petrovici întemeiasă aici o „Academie” după modelul platonician. O academie în aer viciat, pândită în orice moment de represalii, dar dornică să suplinaască nevoia de lectură, evadarea într-o lume a ideilor. Da, mințile transcedeau zidurile, sucurile gastrice neostoite erau, pentru un timp, uitate prin această călătorie în lumea ideilor”¹⁸⁴.

Alteori, activitățile culturale din camerele mari au luat forme mai complexe, cu participarea mai multor deținuți conferențieri, pe subiecte mai variate, susținute chiar și în paralel, pe mici grupuri de interes¹⁸⁵.

La penitenciarul Ocele Mari de exemplu, încarcerării au „înființat” o „Academie”, în cadrul căreia au organizat multiple activități intelectuale în perioada anilor 1948-1952. Nucleul acestui demers l-au constituit deținuții din camera VI, cu un colectiv de peste 40 de persoane, unele dintre ele personalități ale vieții interbelice românești, între care Mihail Manoilescu, fost ministru de externe, Mihai Popovici, fost ministru de finanțe, sau generalii Gheorghe Mihail și Dumitru Coroamă.

Potrivit istoricului Paul Păltănea, deținut și el în acest penitenciar în perioada decembrie 1948 – decembrie 1950, „Academia” avea program de funcționare în toate cele 12 camere ale penitenciarului și era organizată pe două

---

nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*L*L%2001.%20La
ba%20-%20Lazureanu*Latea%20Constantin (link accesat la 22.03.2020).

¹⁸² Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 198.

¹⁸³ În jargonul deținuților politici «ghinetele» reprezentau tinetele de necesități fiziologice iar «ghinetarii» erau deținuții care transportau aceste tinete până la locurile amenajate pentru deversare.

¹⁸⁴ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, pp. 194-195.

¹⁸⁵ Nicholas Dima, *op. cit.*, pp. 134, 136.

secțiuni, una de conferințe, iar alta de cursuri. Conferințele se țineau de obicei seara, după ora 18⁰⁰, când se termina numărătoarea deținuților, și se desfășurau până la ora 21⁰⁰, când avea loc „stingerea”, conform regulamentului. În schimb, cursurile pe diverse discipline se țineau în timpul zilei, de obicei în grupuri restrânse, cu un profesor și doi-trei elevi, poziționați strategic, în acele colțuri de cameră care nu puteau fi observate prin vizetă¹⁸⁶.

La propunerea lui Mihail Manoilescu, „președinte” al „Academiei” Ocele Mari a fost ales, în unanimitate, celebrul avocat Petre Pandrea, care avea sarcina de a da cuvântul, de face scurte introduceri despre tema dezbătută și de a fixa ciclurile cu subiectele de discuție care urmau pentru zilele următoare¹⁸⁷.

Pe lângă rolul organizatoric, Pandrea dădea și lecții de limba germană unui grup numeros, care se extindea uneori la întregul colectiv al camerei din care făcea parte¹⁸⁸. Textele pentru lecții și le pregătea timp de o oră, în fiecare dimineață. Pandrea stăpânea excelent limba germană, pe care o învățase în timpul studiilor de doctorat și specializare juridico-filosofică urmate la Berlin, Heidelberg și München între anii 1926-1932, când a funcționat și ca atașat de presă la Legația Română din Germania¹⁸⁹. Aceste lecții au fost susținute de-a lungul a aproape patru ani petrecuți la Ocele Mari, atrăgându-i și apelativul de *Herr Professor*¹⁹⁰. Unul dintre „elevii” lui Pandrea a fost și Petru Mironescu-Mera, social democrat din gruparea lui Ștefan Voitec-Rădăceanu la data arestării. După ce a mers în alianță politică cu comuniștii în perioada anilor 1944-1948, Mironescu-Mera a fost arestat la 13 iunie 1950, primind o condamnare administrativă de patru ani pentru că s-a opus unificării P.S.D. cu P.C.R.. La Ocele Mari a sosit într-o stare avansată de distrofie: cu picioarele umflate, bolnav de scorbut, dar cu moralul ridicat. În această situație, nimerind pe același prici cu Pandrea, a început lecțiile de limba germană, reținând până la 100 de cuvinte pe zi, după care a trecut rapid la lecturi de texte¹⁹¹. Se pare că după un timp de acumulare a început și Mironescu-Mera să-i învețe germana pe alți deținuți încarcerați aici, dovadă fiind una din fișele matricole penale întocmite pe numele său, în care s-a consemnat la rubrica privind „Comportarea în timpul internării” la

¹⁸⁶ Paul Păltănea, *op. cit.*, pp. 26-30.

¹⁸⁷ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah, Vol. I: Jurnal 1954-1956*, prefață de Ștefan Dimitriu, ediție revăzută și adnotată de Nadia Marcu-Pandrea, Editura Vremea, București, 2011, pp. 116, 144; Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, București, 2000, p. 418;

¹⁸⁸ Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, București, 2000, p. 298.

¹⁸⁹ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah, Vol. I: Jurnal 1954-1956*, prefață de Ștefan Dimitriu, ediție revăzută și adnotată de Nadia Marcu-Pandrea, Editura Vremea, București, 2011, p. 24, 522.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 412.

¹⁹¹ Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, București, 2000, p. 297-298.

Ocenele Mari, faptul că „Din punct de vedere politic este foarte rău. În unitatea care [sic!] a stat, a învățat pe alți internați limba Germană spunându-le că este necesară, când sar [sic!] schimba lucrurile el are să fie Ministru la berlin [sic!]”¹⁹².

Un alt conferențiar la Ocenele Mari a fost și profesorul Ilie Ioan, șeful național-țărăniștilor pe Oltenia, care a ținut cursuri regulate de literatură română¹⁹³. La rândul său, Daniel Goj, student la arhitectură în momentul arestării, fiind dotat cu o memorie surprinzătoare, a susținut zece conferințe despre „chestiunea macedoneană”, cu detalii istorice și geografice abundente. În timpul acestor conferințe n-au lipsit nici dezbaterile despre asimilarea macedonenilor în cultura neogreacă, bulgară, sârbă sau românească, desfășurate uneori cu tensiuni și orgolii rănite¹⁹⁴.

Profesorul de matematică Virgil Ghițescu a fost și el unul dintre cei mai activi intelectuali ai „academiei”, predând atât lecții de matematică, în special geometrie, cât și prelegeri de literatură, dat fiind că era și un excelent cunoscător al operei lui Caragiale¹⁹⁵.

Însă cel mai strălucit orator de la Ocenele Mari a fost Petre Țuțea, considerat o enciclopedie ambulantă, grație unei memorii excepționale. De altfel, prin orice lor de detenție a trecut, fie Ocenele Mari, Jilava, Aiud sau centrele de anchetă ale M.A.I., Țuțea și-a captivat zilnic colegii, ore întregi, cu prelegerile sale filosofice¹⁹⁶.

De departe însă, închisoarea Jilava a rămas cel mai propice loc pentru organizarea de conferințe, datorită camerelor mari în care erau înghesuși uneori și peste 200 deținuți, în ciuda faptului că supra-aglomerația a întreținut o atmosferă constant pestilențială, prin urmare extrem de greu suportabilă, mai ales vara¹⁹⁷. Transferat la Jilava pe 2 aprilie 1954, Bernard Politzer a trăit unul dintre cele mai

---

¹⁹² Observația consemnată este și o mostră a analfabetismului responsabilului cu întocmirea fișelor. Informații preluate din fișele matricole penale ale A.A.N.P. întocmite pe numele lui Petru Mironescu-Mera, disponibile online la https://www.iiccmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*M*M%2006.%20Mihalacioiu%20-%20Mirzescu*Mironescu%20Mera (link accesat la 22.03.2020).

¹⁹³ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah, Vol. I: Jurnal 1954-1956*, prefață de Ștefan Dimitriu, ediție revăzută și adnotată de Nadia Marcu-Pandrea, Editura Vreamea, București, 2011, p. 135.

¹⁹⁴ *Ibidem*, pp. 414-415; Informații preluate parțial și din fișa matricolă penală a A.A.N.P. întocmită pe numele lui Daniel Goj, disponibilă online la https://www.iiccmer.ro/fise-matricolenou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20%20Detinuti%20politici*G*G%2005.%20Gnandt%20-%20Grezer*Goj%20Daniel (link accesat la 22.03.2020).

¹⁹⁵ Paul Păltănea, *op. cit.*, pp. 30-31; Biografie Dumitru Copăceanu, disponibilă online la adresa <http://www.memoriarezistentei.ro/copaceanu-dumitru/> (link accesat la 30.05.2020).

¹⁹⁶ Gheorghe Andreica, *Mărturii mai vesele și mai triste din întunericul comunist*, Constanța, 2003, pp. 6-11; Andrei Bontaș, *op. cit.*, p. 148. Ioan Ianolide, *op. cit.*, pp. 199-200.

¹⁹⁷ Dan Brătianu, *Martor dintr-o țară încătușată*, Fundația Academia Civică, București, 1996, pp. 70-71.

violente șocuri din viața sa după introducerea în complexul de camere 9-12 al Reduitului¹⁹⁸, date fiind condițiile extrem de insalubre de existență. Aici erau închiși oameni din cele mai diverse categorii socio-profesionale și orientări politice, dar la vremea aceea se distingeau două grupuri compacte, respectiv „domnii sioniști” și „domnii legionari”, adversari ideologici ireductibili în libertate, și care acum conviețuiau cu toții „într-o atmosferă de pace și de activitate intelectuală”¹⁹⁹. Pentru Politzer, surpriza și mai mare a fost să vadă că la nici o săptămână de la sosire, „s-a organizat un mare simpozion, intitulat «Importanța secolului al XIX-lea în științe și în arte» [...] Simpozionul a durat două zile, numărând o audiență în jur de 100 de persoane, înghesuite pe priciuri sau culcate pe burtă în șerpărie. Au fost prezentate câteva zeci de conferințe, îmi amintesc, de istorie, filozofie, științe juridice și militare, biologie și muzică. Totul din memorie și fără o singură pagină de notițe”²⁰⁰.

De altfel, la Jilava a persistat mult timp obiceiul ca deținuții să organizeze între ei povestiri pe diverse subiecte, desfășurate mai ales în orele de seară dintre numărătoare și stingere, și care creau atmosfera unor „adevărate șezători culturale”²⁰¹.

Indiferent însă de locul recluziunii, în gulagul românesc au existat sute de personalități care, datorită prestigiului intelectual, a tenacității, curajului și carismei avute, s-au impus ca repere în conștiința celorlalți deținuți. Unul dintre aceștia a fost profesorul universitar Constantin Motaș, prin cursurile ținute la Jilava pe teme de biologie, și care au avut parte de un larg ecou în lumea deținuților politici²⁰². Surprinzător pentru confracții de suferință din acest penitenciar a fost și faptul că profesorul recita din memorie zeci de poeme în limbile engleză, franceză și germană²⁰³. De un prestigiu deosebit s-a bucurat și Mircea Vulcănescu, atât datorită ținutei sale intelectuale și morale cu care s-a consacrat în libertate, cât și datorită prelegerilor ținute la Aiud în vara anului 1948 aproape zilnic, pe teme dintre cele mai diverse, între care filosofia, literatura, finanțele, istoria și religia au ocupat un

¹⁹⁸ Reduitul, secție specială a penitenciarului Jilava, alcătuită din 12 camere mari, din care primele patru comunicau între ele, fiind denumite „camera unu-patru”, la fel și ultimele patru camere, denumite „camera nouă-foisprezece”. Celelalte camere erau separate și numerotate individual, de la 5 la 8. Cf. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, p. 23.

¹⁹⁹ Bernard Politzer, *op. cit.*, pp. 157-158, 181.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 158.

²⁰¹ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 310.

²⁰² Valeriu Cârlichea, *op. cit.*, p. 39.

²⁰³ Tertulian Langa, *Trecând pragul tăcerii. O carte document*, ediția a III-a, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2010, pp. 109-110, 120, 131-136.

loc de prim plan²⁰⁴. Profesorul Ernest Bernea s-a impus și el în memoria deținuților cu expunerile sale filosofice și literare, atât în arestul penitenciarului Brașov și în lagărele de la Canal, cât și în penitenciarul Aiud²⁰⁵. Într-un mod cel puțin la fel de pragmatic a procedat și profesorul Onisifor Ghibu, care în anul 1957 a predat la închisoarea din Sibiu lecții de morală, filosofie și latină²⁰⁶. Un altul a fost și profesorul clujean Ilie Ion, care în lagărul Năvodari a ținut prelegeri despre opera lui Eminescu, după ce fusese adus în stare de distrofie înainte de întreruperea lucrărilor de la Canal, survenită la 18 iulie 1953²⁰⁷.

Un conferențiar de cursă lungă a fost și I.D. Sârbu, fost asistent universitar la Universitatea din Cluj. Om deosebit de cultivat, la Jilava a animat întreaga cameră de pedeapsă cu expunerile sale filosofice, în ciuda foametei, frigului și a lipsei celor mai elementare condiții de igienă²⁰⁸, iar în lagărul Strâmba a ținut conferințe de filosofie a culturii, estetică și psihologie, bucurându-se de un larg auditoriu²⁰⁹.

Un alt intelectual care a umanizat spațiul detenției prin împărtășirea cunoștințelor, dar și prin creativitate, a fost actorul și scriitorul Ion Omescu. Evocat de către deținuții care i-au fost în preajmă drept o personalitate cu o cultură „uluitoare” și o largă disponibilitate sufletească, Omescu și-a fascinat colegii din lagărele Salcia și Stoenеști, făcându-i să uite de mizeria detenției, prin interpretarea unor piese de teatru celebre, mai ales din William Shakespeare, prin crearea de poezii dar și prin susținerea de lecții de limbi străine, respectiv franceza, engleza și germana²¹⁰.

De departe însă, cea mai proeminentă figură întipărită în conștiința deținuților politici a fost profesorul George Manu, care ani de zile, până aproape de moartea sa, survenită în aprilie 1961, a ținut constant lecții de istorie, drept,

---

²⁰⁴ Mai precis a fost vorba de lunile iulie, august și septembrie ale anului 1948, cu puțin timp înainte de înăsprirea bruscă a regimului de detenție. La prelegerile lui Mircea Vulcănescu asistau în medie cca. 20 de deținuți cf. Teodor Duțu, *op. cit.*, pp. 197-200, 212-220.

²⁰⁵ Alexandru Salcă, *Dăruit cu suferință. Memorii I*, Editura Transilvania Expres, Brașov, 1998, p. 159; Petre Baicu, *op. cit.*, pp. 46-47, 217; Andrei Bontaș, *op. cit.*, pp. 110-115.

²⁰⁶ Petre Baicu, *op. cit.*, p. 306.

²⁰⁷ *Ibidem*, pp. 164, 169, 173.

²⁰⁸ Emanoil Mihăilescu, „Organizația «Rugul Aprins»” în *Din documentele rezistenței nr. 4*, AFDPR, București, 1992, pp. 48-49.

²⁰⁹ Florin Constantin Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor. Memorii*, ediție îngrijită de Lidia Vianu, Contemporary Literature Press, București, 2014, pp. 241-244.

²¹⁰ Alexandru Mihalcea, *Salcia, un lagăr al morții*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2009, pp. 413-415; Doru Novacovici, *În România, după gratii*, Fundația pentru Tineret Buzău, p. 126; Sorin Antohi, *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 55.

geografie, filozofie, literatură, limbi străine (engleză și franceză), doctrine politice și matematică, mai ales în penitenciarele de la Aiud și Gherla²¹¹.

Toți aceștia reprezintă însă doar vârful unui iceberg, al cărui corp masiv l-au format sutele și miile de profesori, învățători, ofițeri ai armatei, doctori, ingineri, clerici, scriitori sau pur și simplu autodidacți formați în vâltoarea vieții de pușcărie. Acești „anoni” au făcut posibilul ca prin cunoștințele împărtășite și riscurile asumate să ridice condiția colegilor de suferință deasupra mizeriei de zi cu zi, să nu o lase pradă deznădejdi, disperării și degradării lente.

De aceea opinăm că ceea ce au realizat împreună acești oameni, indiferent de opțiunile lor politice, a constituit un veritabil fenomen de rezistență morală, dar și un spațiu al libertății de gândire în mijlocul sârmelor ghimpate. Pe de altă parte, este remarcabil și faptul că acest fenomen a îmbrăcat forma ideii gândite de profesorul Onisifor Ghibu în lagărul Caracal, la început de epocă comunistă, și anume cea de *Universitate liberă*. Însă acest atribut de *Închisoare ca Universitate* a fost caracteristic în special marilor penitenciare din țară, respectiv Jilava, Aiud, Gherla, dar și a penitenciarelor Văcărești, Târgu Ocna, Caransebeș, Mislea și Sighet²¹², acolo unde densitatea intelectualilor și a studenților a fost cea mai mare din întregul gulag românesc, în celelalte penitenciare din țară activitățile intelectuale de grup având o distribuție rarefiată, atât datorită numărului mai redus de condamnați dintr-o celulă și prin urmare a probabilității mai mici de a se afla intelectuali și tineri grupați împreună, cât mai ales datorită regimului mai intens de supraveghere²¹³.

În ceea ce privește rezistența prin cultură organizată în coloniile de muncă, deși a fost considerabil mai redusă față de marile penitenciare, s-au remarcat totuși câteva colonii în care activitățile intelectuale au fost deosebit de intense în anumite intervale de timp, de ordinul lunilor, și anume Salcia, Stoenesti, Constanța-Stadion, Baia-Sprie și nu în ultimul rând lagărul Năvodari, după desființarea lucrărilor de la Canal.

În orice caz, indiferent de intensitatea sau aspectul calitativ al acestor activități, ele au constituit un *modus vivendi* al acelor zile, prin care deținuții și-au făcut o lume a lor, de echilibru fragil într-un univers al abrutizării și morții lente²¹⁴.

---

²¹¹ Gheorghe Jijie, *George Manu - Monografie*, Editura Babel, Bacău, 2010, pp. 332-345.

²¹² Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*, introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, pp. 141-146.

²¹³ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, pp. 97-98.

²¹⁴ Victor Roșca, *op. cit.*, pp. 74-75.

II.9 Rezistența în singurătatea celulei: între poezie și rugăciune

În contrast cu rezistența prin cultură organizată în grup, deținuții politici s-au confruntat adesea și cu situația de a rezista individual în condițiile de izolare totală, situație survenită atât pe parcursul desfășurării anchetelor, cât mai ales în cazul aplicării de pedepse disciplinare, concretizate cel mai adesea în trimiterea la izolator, carceră sau „neagra”. Acest tip de represiune a fost extrem de greu resimțită, atât datorită frigului și înfometării drastice, cu mâncarea servită odată la două zile, cât și datorită separării de ceilalți deținuți, situație care reprezenta „o antecameră a demenței” din cauza căreia „foarte ușor se putea ajunge la dezechilibru psihic”²¹⁵. Din aceste motive, numeroși deținuți și deținute politic au considerat că dintre toate formele de suferință resimțite pe parcursul detenției, singurătatea a fost cel mai greu de suportat²¹⁶.

În aceste condiții, cei care au avut un bagaj spiritual și cultural solid au făcut față mult mai ușor acestor situații, rezistența lor pendulând între rugăciune și poezie. Un exemplu elocvent este cel al lui Remus Radina, deținut pedepsit cu izolarea în numeroase rânduri datorită atitudinii sale constant combative față de abuzurile administrațiilor de penitenciare și lagăre prin care a trecut. Pentru a face trecerea timpului mai ușor de îndurat în timpul izolatorului, Radina repeta toate cunoștințele pe care le acumulase de-a lungul detenției: „În primul rând repetam Tatăl nostru, în limbile română, franceză, italiană, latină, engleză, germană, sârbă, greacă și maghiară. Apoi toate rugăciunile, inclusiv cele romano-catolice, în limba latină. Pe urmă toate poeziile pe care le cunoșteam în română, franceză, italiană, engleză, latină, germană. Aveam totdeauna o preocupare intelectuală, ce mă ajuta să nu simt rigorile închisorii comuniste”²¹⁷. În aceeași manieră au procedat în special deținuții cu pregătire intelectuală. Ioan Bărdaș²¹⁸, Ilie Tudor²¹⁹, Lena Constante²²⁰, Bernard

---

²¹⁵ Constantin Hrehor, *Muntele mărturisitor. Anii rezistenței. Anii suferinței*, Iași, Editura Timpul, 2002; Volum disponibil online la adresa http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/vatamaniucg/muntele_marturisitor/docs/cap8.htm (link accesat la 16.05.2020).

²¹⁶ Aspazia Oțel Petrescu, *op. cit.*, p. 206; Bernard Politzer, *op. cit.*, p. 145.

²¹⁷ Remus Radina, *Testamentul din morgă*, prefață de Eugen Ionescu, București, Criterion Publishing, 2010, pp. 208-209.

²¹⁸ În memoriile sale, părintele Ioan Bărdaș susține că în timpul anchetelor de la Arad a fost ținut singur în celulă din septembrie 1951 până în august 1952, deci pentru aproape un an de zile, perioadă în care și-a găsit echilibrul sufletesc prin rugăciune, rememorarea textelor religioase și a poeziilor învățate până atunci, meditație și organizarea planurilor de viitor. Cf. Ioan Bărdaș, *op. cit.*, pp. 32-33.

²¹⁹ Ilie Tudor, *De sub tăvălug*, Editura Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 2004, pp. 100-101.

Politzer²²¹, Arnold Schwefelberg²²² sunt doar câțiva dintre memorialiștii detenției politice care confirmă această strategie de rezistență interioară pe duratele îndelungate ale izolării.

Singurătatea celulei a constituit și un excelent prilej de interiorizare care a forțat deținuții să-și iasă din limitele lor mentale, determinându-i să-și reîmprospăteze amintirile, să-și organizeze și disciplineze memoria, iar poezia a avut un rol care nu poate fi trecut cu vederea. În acest sens, fostul deținut politic Alexandru Paleologu avea să rememoreze peste ani că în singurătatea celulei „îți veneau în amintire fantastic de multe versuri. Nu știam că știu pe dinafară atât de multe versuri”²²³.

Concluzii

Începând cu anii `20 și până la mijlocul anului 1964, închisorile românești au mutilat sau distrus destinele a zeci de mii de oameni încarcerați din motive politice, fapt care constituie patologia unei societăți puternic marcată de concepții politice radicale. În ciuda acestei vaste traume naționale, se observă că pe durata acestor aproape 45 de ani majoritatea deținuților politici au avut reflexul aproape constant de a transfigura experiența carcerală, dintr-una a înfrângerii sociale într-una a victoriei morale față de adversarul opriment. Așa a apărut și s-a perpetuat ideea de „închisoare ca universitate”, iar fiecare grup politic sau generație a pus-o în practică și a proiectat-o pentru posteritate în funcție de propriile convingeri morale, sociale sau politice.

Ideea aceasta a prins contur în spațiul românesc interbelic încă din anul 1919, când scriitorul Ioan Slavici, condamnat politic la acea vreme, a văzut o „Academie” între zidurile închisorii Văcărești, formată din toți acei deținuți care se străduiau să-și depășească condiția umană prin schimbul de idei și de cunoștințe generale.

Însă primul grup cu identitate politică care a instrumentat această idee a fost cel al ilegalistilor din anii `30, care au văzut „universități roșii” în lagărele și închisorile prin care au trecut. Perspectiva lor a fost însă aproape exclusiv ideologică, ținând cont că prin experiența reclusiunii nu au urmărit să-și îmbogățească orizontul cultural pentru a-și șlefui caracterul, sau pentru a căpăta o

---

²²⁰ Lena Constante, *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992, pp. 52-53, 74-75.

²²¹ Bernard Politzer, *op. cit.*, pp. 145-146;

²²² Arnold Schwefelberg, *Amintirile unui intelectual evreu din România*, Editura Hasefer, București, 2000, pp. 201-202.

²²³ Al. Paleologu, Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 177.

înțelegere mai adâncă și mai nuanțată asupra vieții, ci doar au uzat de formele culturii pentru a-și propaga concepțiile marxist-leniniste. Acesta a fost unul din motivele pentru care majoritatea ilegalistilor încarcerati au ieșit din închisori și mai fanatizați decât intraseră, iar odată ajunși la putere au dat frâu liber resentimentelor acumulate prin închisori, instituind o dictatură fără precedent în istoria României. Pe parcursul acestei perioade de tristă amintire, propagandiștii de serviciu ai regimului au uzat din plin de ideea că predecesorii lor ar fi transformat închisorile în universități ale proletariatului, retorică care s-a perpetuat până aproape de căderea comunismului.

Legionarii arestați în perioada anilor 1938-1942 au văzut și ei în experiența reclusiunii o „Universitate legionară” și o „Academie eroică”²²⁴. Spre deosebire de comuniști, pretenția lor nu a fost deloc lipsită de temei, câtă vreme și-au făcut din activitățile intelectuale și spirituale un mod de a rezista condițiilor detenției, chiar dacă nu de puține ori ele au fost tributare ideologic. Abia după anul 1942 legionarii au început să se deschidă treptat spre o perspectivă neînregimentată ideologic asupra reclusiunii, încercând, fiecare după disponibilitatea de schimbare, să o transforme într-o valoroasă experiență a vieții. Așa se explică de ce modul acesta de existență carcerală, trăit pe coordonatele religiozității și culturii, a fost preluat și amplificat ca model de rezistență de către deținuții politici arestați ulterior, după anul 1945. Deci în cazul legionarilor, ideea a avut un evident salt calitativ, și o contribuție care nu poate fi trecută cu vederea.

Reflexul de a transforma detenția politică într-o experiență cu sens superior, uzând de cultură și spiritualitate, s-a manifestat spontan și liber de revendicări ideologice pe parcursul anul 1945, în lagărul Caracal. În acel loc, profesorul universitar Onisifor Ghibu a proiectat la scară largă ideea înființării unei *Universități libere*, cu intenția de a fi implementată oficial în toate lagărele și închisorile politice din țară. Fiind o idee utopică, în contextul în care sistemul concentraționar începea procesul de „stalinizare”, ea nu putea fi materializată decât sfidând cadrul instituțional, ceea ce s-a și întâmplat pentru o scurtă perioadă de timp.

Abia din anul 1948, odată cu schimbarea brutală a condițiilor de încarcerare și supra-popularea rețelei concentraționale cu oameni din cele mai diverse categorii socio-profesionale, reflexul acesta de rezistență la cotidianul carceral a devenit fenomen de masă, iar ideea de „închisoare ca Universitate” s-a impus de la sine ca veritabilă imagine-simbol a preocupărilor intelectuale intense, dar și simbol al a numărului mare de intelectuali, adunați de multe ori în aceeași baracă sau celulă, precum o „Sorbonă în zeghe”²²⁵.

---

²²⁴ Radu Gyr, „Suferință, jertfă și cântec” în Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 32.

²²⁵ Paul Păltănea, *op. cit.*, pp. 30-31.

Desigur, această simbolistică a detenției are gradul ei de idealizare, realitatea fiind mai complexă și mai dură, dar ea reprezintă una din fațetele esențiale ale a gulagului. Prin urmare, rezumând o trăsătură generală a spațiului concentraționar comunist din România anilor 1948-1964, putem spune că dincolo de inerentele excepții, a existat un permanent război psihologic purtat între reprezentanții sistemului opresiv pe de o parte, și deținuții politici de cealaltă parte, primii încercând să facă viața deținuților cât mai insuportabilă²²⁶, iar ultimii străduindu-se să-și mențină echilibrul moral în acel mediu discreționar, în special prin organizarea de activități cultural-artistice, prin spiritualitate, dar și prin solidaritate și colportarea de știri²²⁷. În acest cadru dinamic de acțiune-reacțiune s-a desfășurat și rezistența prin cultură a celor din urmă, cu toate beneficiile și limitele ei. Și chiar dacă această rezistență a fost una pasivă față de opresori, cu atât mai fascinantă a devenit în planul receptării memoriale, când, privind retrospectiv, realizăm că „pumnului de fier” i s-a opus doar cuvântul.

Despre această rezistență morală vorbea Petre Pandrea ca model pentru generațiile viitoare:

„Ce-am realizat în acțiunea de la Ocele Mari? N-am făcut poduri, n-am zidit fântâni, n-am croit stadioane și n-am durat șosele pentru secole și milenii, ca strămoșii mei, latinii. Am ajutat să construim, în „comunitatea de dragoste și destin”, o Academie de sub pământ, o adevărată catedrală de cultură academică [...], într-un moment de vitejie și năpastă, ca să rămână o pildă urmașilor noștri despre forța, echilibrul și înțelepciunea generației mele răstignite prin răzmerițe, războaie și revoluții. [...] Eram conștient de pilda pe care trebuia s-o dăm. Pilda de măreție a omului valah în suferință, atât pentru dușmanii asupritori, cât și pentru semenii mai slabi. Era pildă pentru copiii noștri. Pentru țară. Pentru umanitate”²²⁸.

Nu știm dacă această rezistență a deținuților politici anticomuniști va servi ca model de înțelepciune, curaj și demnitate pentru generațiile de azi și de mâine, dar este cert că protagoniștii ei au reușit să reafirme supremația spiritului asupra condiției biologice, pusă la cea mai grea încercare a secolului XX: pușcăria politică. Depinde de noi dacă, și cum, vom fructifica această moștenire lăsată posterității.

---

²²⁶ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele, Vol. II: 1954-1957*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2013, pp. 36, 336.

²²⁷ Nicolae Ionescu, *Am crezut până la capăt. Țara, războiul, temnița comunistă, libertatea*, Editura Vremea, București, 2015, pp. 374-375. Victor Roșca, *op. cit.*, pp. 70-74.

²²⁸ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah, Vol. I: Jurnal 1954-1956*, prefață de Ștefan Dimitriu, ediție revăzută și adnotată de Nadia Marcu-Pandrea, Editura Vremea, București, 2011, pp. 117-118.